

Національний університет «Запорізька політехніка»
Факультет соціальних наук
Кафедра журналістики

Пояснювальна записка
до магістерської роботи

**на тему «РЕГІОНАЛЬНИЙ ФАКТЧЕКІНГ В УКРАЇНІ:
ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ФОРМАТУ»**

Виконала: студентка II курсу, групи СНЗ-311м
Спеціальності 061 «Журналістика»
(шифр і назва спеціальності)

Яковенко Вікторія Олегівна
(прізвище та ініціали)

Керівник: к. н. соц. ком., доц. Островська Н. В.
(прізвище та ініціали)

Рецензент: к. ф. н., доц. Мірошниченко П. В.
(прізвище та ініціали)

Запоріжжя – 2022 р.

НУ «ЗАПОРІЗЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Факультет соціальних наук
Кафедра журналістики
Освітній ступінь магістр
Спеціальність: 061 «Журналістика»

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Завідувач кафедри Протоко
«05» 04 2022 року

З А В Д А Н Н Я

на магістерську роботу студента групи СНЗ-311м

Яковенко Вікторії Олегівни

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи «Регіональний фактчекінг в Україні: особливості реалізації формату»

керівник роботи к. н. із соц. ком., доц. Островська Н. В.

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом НУ «Запорізька політехніка» від «12» 06 2022 року
№ 206

2. Строк подання студентом роботи 14.11.2022

3. Вихідні дані для роботи: праці таких науковців, як Н. Вірна, А. Голішевська, О. Гороховський, Г. Деген, В. Ейсмунт, Ю. Кияшко, М. Копиленко, В. Маркова, А. Мордюк, К. Рубель, О. Сімончук, М. Халер.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які належить розробити):

1. Основи фактчекінгу в журналістській діяльності

1.1. Поняття фактчекінгу

1.2. Онлайн-інструменти перевірки інформації

2. Концепція формату «фактчек»

2.1. Головні відмінності концепту та особливості структури матеріалів у форматі «фактчек»

2.2. Різновиди проєктів з фактчеку за змістом, спрямованістю та формою

3. Практика запровадження фактчекінгу в українському медійному просторі

3.1. Принципи роботи журналістів-фактчекерів українських проєктів

3.2. Тенденції розвитку фактчекінгових ресурсів в Україні

4. Фактчекінг як новий напрям діяльності регіональних видань

4.1. Формування явища факчеку в регіональних виданнях України

4.2. Регіональний фактчекінг на прикладі порталів «Запорізький центр розслідувань», «Район.ua» та «Тернопільський медіа центр»: тематичний та методологічний аспект

5. Перелік графічного матеріалу: _____

6. Консультування розділів роботи :

Розділ	Консультант	Завдання видав		Завдання прийняв	
		підпис	Дата	Підпис	Дата
Вступ	Островська Н. В.		27.12.21		27.12.21
I	Островська Н. В.		10.03.22		10.03.22
II	Островська Н. В.		10.05.22		10.05.22
III	Островська Н. В.		03.06.22		03.06.22
IV	Островська Н. В.		05.09.22		05.09.22
Висновки	Островська Н. В.		17.10.22		17.10.22

7. Дата видачі завдання: «12» вересня 2021 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітки
1	Збір і систематизація матеріалу	вересень 2021	
2	Аналіз журналістичнознавчого матеріалу	жовтень 2021	
3	Написання вступу	грудень 2021	
4	Написання розділу 1	березень 2022	
5	Написання розділу 2	травень 2022	
6	Написання розділу 3	червень 2022	
7	Написання розділу 4	вересень 2022	
8	Написання висновків	жовтень 2022	
9	Оформлення роботи	листопад 2022	
10	Захист роботи	грудень 2022	

Студент

(підпис)

Яковенко В.О.
(прізвище та ініціали)

Керівник роботи

(підпис)

Островська Н.В.
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ОСНОВИ ФАКТЧЕКІНГУ В ЖУРНАЛІСТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	13
1.1. Поняття фактчекінгу.....	13
1.2. Онлайнові інструменти перевірки інформації	20
РОЗДІЛ 2. КОНЦЕПЦІЯ ФОРМАТУ «ФАКТЧЕК».....	29
2.1. Головні відмінності концепту та особливості структури матеріалів у форматі «фактчек».....	29
2.2. Різновиди проєктів з фактчеку за змістом, спрямованістю та формою.....	36
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИКА ЗАПРОВАДЖЕННЯ ФАКТЧЕКІНГУ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ.....	51
3.1. Принципи роботи журналістів-фактчекерів українських проєктів..	51
3.2. Тенденції розвитку фактчекінгових ресурсів в Україні.....	60
РОЗДІЛ 4. ФАКТЧЕКІНГ ЯК НОВИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ВИДАНЬ	68
4.1. Формування явища факчеку в регіональних виданнях України....	68
4.2. Регіональний фактчекінг на прикладі порталів «Запорізький центр розслідувань», «Район.ua» та «Тернопільський медіацентр»: тематичний та методологічний аспекти.....	75
ВИСНОВКИ.....	86
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	93
ДОДАТКИ.....	108

РЕФЕРАТ

Текст магістерської роботи «Регіональний фактчекінг в Україні: особливості реалізації формату» складає 109 сторінок. Для виконання дослідження опрацьовано 145 джерел.

Предмет дослідження – особливості формування та діяльності українського регіонального фактчекінгу.

Об'єкт дослідження – фактчекінгові рубрики мережових видань «Запорізький центр розслідувань», «Район.ua» та «Тернопільський медіа центр».

Мета роботи: визначення особливостей фактчекінгу як методу перевірки інформації та нового концептуального формату аналітики в регіональній журналістиці.

Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких **завдань**:

- визначити сутність поняття «фактчекінг»;
- охарактеризувати онлайн-інструменти перевірки інформації;
- здійснити аналіз головних відмінностей концепту та особливостей структури матеріалів у форматі «фактчек»;
- охарактеризувати різновиди проєктів з фактчеку за змістом, спрямованістю та формою;
- дослідити принципи роботи українських журналістів-фактчекерів;
- визначити тенденції розвитку фактчекінгових ресурсів в Україні;
- проаналізувати процес формування регіонального фактчеку;
- виокремити тематичні та методологічні особливості діяльності регіонального фактчеку на прикладі порталів «Запорізький центр розслідувань», «Район.ua» та «Тернопільський медіа центр».

Методологічну і теоретичну основу роботи складають праці таких дослідників як Н. Вірна, А. Голішевська, О. Гороховський, Г. Деген, В. Ейсмунт, Ю. Кияшко, М. Копиленко, В. Маркова, А. Мордюк, К. Рубель,

О. Сімончук, М. Халер, вони характеризують процес виникнення, функціонування, трансформації та взаємодії явища фактчеку в медіапросторі.

Методи дослідження: аналізу та синтезу під час вироблення наукової концепції, описовий та системний метод під час дослідження поняття фактчеку, порівняльний та проблемно-тематичний метод під час дослідження різновидів проєктів з фактчеку за змістом, спрямованістю та формою, метод а узагальнення під час роботи з отриманими результатами дослідження та підведення підсумків дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у роботі була здійснена спроба детально проаналізувати особливості регіонального фактчекінгу в Україні.

Сфера застосування: матеріали дослідження можуть бути використані під час подальших наукових розробок та при підготовці лекційних та практичних занять з курсів «Інтернет-журналістика», «Журналістське розслідування», «Фактчекінг інформації» у закладах вищої освіти, а також при написанні курсових та дипломних робіт студентів.

ФАКТЧЕКІНГ, ЖУРНАЛІСТСЬКЕ РОЗСЛІДУВАННЯ, ІНТЕРНЕТ-ЖУРНАЛІСТИКА, ФАКТЧЕК, МЕРЕЖЕВІ ВИДАННЯ, РЕГІОНАЛЬНА ЖУРНАЛІСТИКА, ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА, ФЕЙКИ, МАНІПУЛЯЦІЯ, ПРОПАГАНДА

ВСТУП

Інформатизація суспільства та загальна глобалізація інформаційних процесів є результатом зростання попиту на інформацію як на продукт. Однак це також спричиняє збільшення потужностей інформаційного виробництва, а отже і збільшення можливостей цією інформацією спекулювати задля будь-яких цілей.

Суспільно важлива інформація, яка постачається медіа, відомими особами та організаціями, сприймається соціумом як істина, незважаючи на кількість суб'єктивних думок, які в неї закладаються. Цим спекулюють як у малих інформаційних середовищах, так і на міжнародному рівні. Яскравим прикладом подібних спекуляцій є багаторічна інформаційна війна, що ведеться Росією проти України як на міжнародній арені, так і в середині українського суспільства. При цьому маніпуляції, фейки та пропаганда перебувають у постійному розвитку, формуються відповідно до стану суспільства, через що мають значний вплив на нього.

Боротьба з різними видами інформаційних спекуляцій відбувається на багатьох рівнях, однак провідну роль у ній займають вітчизняні медіа, які в той же час, на рівні з соцмережами та «сарафаним радіо», є каналами поширення фейків. Саме це спричинило появу нового напрямку інформаційної розвідки, відособленого від журналістики, а саме фактчеку.

Фактчек як відносно нова форма журналістського розслідування активно розвивається і поширюється у світі останні п'ятнадцять років. Він виник насамперед задля боротьби з популізмом політиків, що мають звичку роздавати обіцянки, а також видавати бажане за дійсне. В українських реаліях ще однією ціллю фактчеку стали проросійські наративи та пропагандистські меседжі, що повсякчас продукували чиновники та суспільні діячі.

На світовому рівні динаміка збільшення спеціалізованих фактчекінгових медіа значно зросла в 2016 році. Одним з важливих поштовхів до цього стали рекордні показники трафіку проєктів «Factcheck.org» [114], «Politifact.com» [130], «FactCheckEU.org» [116] та відповідної рубрики «Fact Checker» видання «The Washington Post» [115], які публікували матеріали в рамках передвиборчої кампанії. В Україні ж розвиток фактчеку стимулювала російська пропаганда, наративи якої дедалі частіше з'являлися у вітчизняному інформаційному просторі на рівні вищих державних чинів з подачі популярних проросійських політиків. Фактчек у таких випадках здатен впливати на суспільство, впливати на результати виборів різних рівнів. Він також є додатковим елементом громадського контролю за діяльністю влади, є долученим до формування політичної грамотності суспільства та критичного мислення.

На сьогодні фактчек-ресурси в Україні відійшли від виключно аналізу заяв. Однак їх зусилля все ще спрямовані здебільшого на протидію маніпуляціям та фейкам, які масово ширяться соціальними мережами і мас-медіа та є продуктом російської пропагандистської машини. Останні роки до такої протидії долучаються і регіональні ЗМІ.

Специфіка діяльності локальних медіа полягає у охоплюваній аудиторії, регіональному інформаційному просторі, джерелах інформації та різних рівнях забезпечення. Переважна кількість регіональних ЗМІ (телеканалів, радіо, видань та порталів) змагаються за аудиторії, тому досить часто саме вони стають бути першоджерелом дезінформування або «легким стартом» для вірусних фейкових та маніпулятивних новин. Це пов'язано з тим, що останні мають неабиякий суспільний резонанс, а отже здатні значно збільшити кількість переглядів або відвідувань сторінок. Саме те, що регіональний фактчекінг покликаний боротися з тим, що зазвичай забезпечує

життєдіяльність подібних ресурсів, є однією з багатьох причин його не надто високої популярності в Україні.

Тому наукова проблема щодо визначення специфіки такого відносно нового явища, як фактчекінг, його місця в регіональному інформаційному просторі України, дослідження особливостей реалізації, зумовлює **актуальність роботи.**

Предмет дослідження – особливості формування та діяльності українського регіонального фактчекінгу.

Об’єкт дослідження – фактчекінгові рубрики мережових видань «Запорізький центр розслідувань», «Район.ua» та «Тернопільський медіа-центр».

Мета роботи: визначити особливості фактчекінгу як методу перевірки інформації та нового концептуального формату аналітики в регіональній журналістиці.

Для досягнення поставленої мети висунуті такі **завдання:**

- визначити сутність поняття «фактчекінг»;
- охарактеризувати онлайн-інструменти перевірки інформації;
- здійснити аналіз головних відмінностей концепту та особливостей структури матеріалів у форматі «фактчек»;
- охарактеризувати різновиди проєктів з фактчеку за змістом, спрямованістю та формою;
- дослідити принципи роботи українських журналістів-фактчекерів;
- визначити тенденції розвитку фактчекінгових ресурсів в Україні;
- проаналізувати процес формування регіонального фактчеку;
- виокремити тематичні та методологічні особливості діяльності регіонального фактчеку на прикладі порталів «Запорізький центр розслідувань», «Район.ua» та «Тернопільський медіацентр».

Методологічною і теоретичною основою роботи стали праці таких дослідників, як Н. Вірна [9], А. Голішевська [12], О. Гороховський [13], Г. Деген [20], В. Ейсмунт [22], Ю. Кияшко [30], М. Копиленко [32], В. Маркова [40], А. Мордюк [48], К. Рубель [70], О. Сімончук [73], М. Халер [92].

Зокрема Н. Вірна [9] та А. Голішевська [12] досліджували формування явища фактчеку в реаліях українських ЗМІ, а саме передумови його появи, та пояснювали необхідність володіння навичками фактчекінгу журналістами різних медіа.

Фактчекер О. Гороховський [13] розробив перший український практичний посібник з фактчеку, у якому детально роз'яснюється актуальність фактчеку в Україні, його можливості та перспективи розвитку.

Дослідниця В. Маркова [40] охарактеризувала роль фактчекінгових медіаресурсів у формуванні критичного мислення суспільства, а науковець К. Рубель [70] визначив трендову роль фактчекінгу в контексті завдань інформаційної безпеки України.

Методи дослідження: аналізу та синтезу під час вироблення наукової концепції, описовий та системний метод під час дослідження поняття фактчеку, порівняльний та проблемно-тематичний метод під час дослідження різновидів проєктів з фактчеку за змістом, спрямованістю та формою, метод порівняння та узагальнення під час роботи з отриманими результатами дослідження та підведення підсумків дослідження.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у роботі була здійснена спроба детально проаналізувати особливості регіонального фактчекінгу в Україні.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані під час подальших наукових розробок, а також при підготовці лекційних та практичних занять з курсів «Інтернет-журналістика»,

«Журналістське розслідування», «Фактчекінг інформації» в закладах вищої освіти і при написанні курсових та дипломних робіт.

За темою дослідження було опубліковано:

Яковенко В.О., Островська Н.В. Медіаосвітня діяльність фактчекінгових проєктів. Тиждень науки-2022. Факультет соціальних наук. Тези доповідей науково-практичної конференції (Запоріжжя, 18–22 квітня 2022 р.) [Електронний ресурс] / Редкол. : В.В.Наумик (відпов. ред.). Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. С. 1772-1774.

Структура роботи: дослідження складається зі вступу, чотирьох розділів, висновку, списку використаних джерел та додатків. У вступі виявляється ступінь вивченості заявленої теми, окреслюються мета, завдання, об'єкт та предмет дослідження, його наукова новизна, теоретичне та практичне значення.

У першому розділі окреслюються загальні характеристики поняття фактчекінгу як нового явища у сфері журналістської діяльності. У першому підрозділі цього розділу детально розбирається поняття фактчеку, причини його виникнення та особливості напрямку. У другому підрозділі першого розділу описуються головні онлайнові інструменти перевірки інформації в рамках формату фактчекінгового розслідування.

У другому розділі увага зосереджена на сутності концепції формату «фактчек». У першому підрозділі другого розділу визначаються головні відмінності концепту від жанру журналістського розслідування та особливості структури фактчекінгових матеріалів. У другому підрозділі другого розділу за змістом, спрямованістю та формою характеризуються різновиди проєктів з фактчеку.

Третій розділ наукової роботи присвячено дослідженню процесу запровадження фактчекінгу в українському медійному просторі. У першому підрозділі третього розділу визначаються принципи роботи журналістів-фактчекерів українських проєктів. У другому підрозділі третього розділу

розглянуто сучасні тенденції впровадження формату фактчеку в існуючі новинні ресурси України та виникнення нових фактчекінгових платформ.

У четвертому розділі детально розглядається та описується явище фактчекінгу на рівні діяльності регіональних видань. Зокрема в першому підрозділі четвертого розділу аналізується процес виникнення регіонального фактчеку як результату освітніх проєктів для журналістів. У другому підрозділі четвертого розділу на прикладі порталів «Запорізький центр розслідувань», «Район.ua» та «Тернопільський медіа центр» визначаються тематичні та методологічні особливості регіонального фактчекінгу.

У висновках підводяться підсумки дослідження. Обсяг роботи – 109 сторінок. Список використаної літератури включає 145 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ОСНОВИ ФАКТЧЕКІНГУ В ЖУРНАЛІСТСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

1.1. Поняття фактчекінгу

У світі динаміка зростання кількості мас-медіа, що спеціалізуються на фактчекінгу, чи таких, що запровадили сервіси верифікації інформації на достовірність, принципово підвищилась протягом 2016 року. Поштовхом стало те, що проєкти «Factcheck.org» [114], «Politifact.com» [130], «FactCheckEU.org» [116] та відповідна рубрика «Fact Checker» видання «The Washington Post» [115] отримали рекордний трафік і досягли нового рівня популярності в ході передвиборчої кампанії в США. Особливістю є те, що спеціалізовані фактчекінгові проєкти почали дистанціюватися від традиційної інвестигативної журналістики.

Закордонні ЗМІ у своєму штаті досить часто мають фахових фактчекерів. Зокрема, німецьке видання «Шпігель» фінансує роботу 68 фактчекерів, діяльність яких вони самі описують так: «Ми ніколи не публікуємо спростування, бо ми ніколи не буваємо неправі». У вітчизняному інформаційному просторі, як зазначає Н. Вірна, фактчекінгові дослідження провадять переважно розслідувачі, редактори або медіа-юристи [9]. Стимулом до розвитку верифікаційних проєктів в мас-медійному середовищі нашої країни стали завдання з протидії російській пропаганді. Перші спеціалізовані ресурси були ініційовані громадськими організаціями активістів, які з часом набули координації під егідою Міністерства інформаційної політики.

Все почалось у 2010 році, коли був створений «Владометр» – проєкт з перевірки обіцянок політиків, який пропрацював до 2014 року. Після «Владометру» з'явився потужний проєкт «Слово і Діло», в базі якого вже 40 тисяч обіцянок політиків. Наступним став «Stopfake» – проєкт зі спростування

фейків стосовно України, що їх активно розповсюджує росія. Проєкт з'явився одразу після Майдану та перевіряв гучні фейки про падіння «Boeing 777» у 2014 році, те, що тризуб є нібито символом неонацизму та багато інших. Відповіддю на маніпуляції та популізм політиків став проєкт «VoxCheck»: з початку 2016 року перевірено понад 400 тверджень сімдесятьох українських політиків. Пильно слідкують за політиками та спростовують їхні слова експерти проєкту «FactCheck.com.ua» [84].

Фактчек у цілому стає трендом в медіаполі України: перший «негромадський» фактчек зробила «Економічна правда», перевірявши слова голови Національного банку України Валерії Гонтаревої та першого віцепрем'єра Степана Кубіва.

Фактчек у політичній сфері безпосередньо впливає на результати голосування під час виборів, є допоміжним елементом громадського контролю за діяльністю владних структур, долучений до формування політичної грамотності суспільства та критичного мислення.

Існують різні підходи до розуміння фактчекінгу. Поняття «фактчекінг» прийшло в нові медіа з традиційної журналістики. Точніше з принципів роботи редакції: редакційний фільтр – необхідна умова в технології роботи журналіста. Технологія ця обумовлена етичними принципами: незалежність, об'єктивність, неупередженість, точність. Завдяки дотриманню цих принципів з'являється довіра аудиторії і формується репутація видання [95].

Дослідник А. Мордюк зазначає, що фактчекінг – це детальна перевірка вказаних у матеріалі даних, збалансованості думок, висвітлення контрастивних позицій учасників дискусії перед оприлюдненням. При цьому недостатнім є просте надання інформації, про яку всім відомо. Обов'язковою умовою фактчеку має бути доведення фактів – наявність документальних підтверджень інформації. Кожен факт повинен бути доведений – це має бути або документ, або інший доказ, який його підтверджує. Заборонено цитувати

інші ЗМІ, за винятку коли це єдине інтерв'ю людини, і вона більше ніколи його не дасть [48].

Спеціаліст з фактчеку Лейла Камджіч з OCCRP (Проект про висвітлення організованої злочинності і корупції) зазначає, що фактчекінг має стати стандартом розслідувальної журналістики, бо у цьому полягає довіра до джерела інформації. У свою чергу така довіра – це рейтинг ЗМІ та його заробітки. Судові позови, що можуть виникати у випадку недостовірності інформації, – це фактичні втрати.

Також фактчекінг розуміють як:

- оригінальний інструмент перевірки правдивості висловлювань публічних персон, який використовує тільки офіційні відкриті джерела;
- доступний формат аналітики;
- новий концептуальний формат;
- інструмент доказу;
- базу аналітичної інформації [13, 5].

Та насамперед фактчекінг – світовий тренд, який акумулює кращі традиції аналітичної журналістики і науки. Однією з його головних цілей є підвищення громадської обізнаності щодо процесів, що відбуваються в найважливіших для суспільства сферах діяльності [111].

Головна зброя фактчекера – це сумнів. Професійна недовіра, перевірка реальності на міцність. Тут логіка і інструментарій фактчекінгу багато в чому збігається з методологіями і технологіями наукової роботи.

Газетні качки, плітки, чутки, домисли, фактоїди, маніпуляції, джинса, фейки несвідомі і зловмисні, технічні помилки та неточності – всьому цьому протистоїть фактчекінг [13, 4].

Журналістикознавець М. Корнєв пропонує дотримуватися таких базових правил, щоб оволодіти мистецтвом фактчекінгу [33]:

1) Пошук першоджерела або підтвердження інформації необхідно проводити в декількох незалежних джерелах. Цим правилом вже давно користуються всі професійні редакції. Знайти першоджерело – необхідна умова роботи серйозного і відповідального журналіста. Самим джерелом може бути людина, що є автором початкового висловлювання або дії. Саме вона є першоджерелом, «альфа і омега» інформації. Джерелом також може бути особа-учасник події або очевидець, чи особа, близько знайома з першоджерелом.

Необхідно перевіряти інформацію з різних джерел, брати коментарі експертів і людей по темі. Однак також слід розмежовувати джерело та коментар, зокрема для кращого розуміння контексту читачами.

2) Опитайте джерела з контрастивною точкою зору. Це правило логічно впливає з першого: скільки б джерел не були опитані, якщо вони всі мають одну позицію, то матеріал втрачає значний відсоток об'єктивності. При спілкуванні з сотнею прихильників будь-якої закритої секти можна побачити приємну картину і однотайність. Однак така кількість одноманітної думки не працює на якість і об'єктивність публікації [33].

Будь-яка ситуації складається з двох сторін. Для її повного висвітлення потрібно зв'язатися з усіма учасниками та зацікавленими сторонами, що до неї залучені. Це старий, проте не менш актуальний принцип журналістики досить часто рятує публікації від помилок та дезінформації.

3) Вчіться розпізнавати фейки. Наступний необхідний навик – вчитися розпізнавати фейки. Це не так просто, як може здатися на перший погляд. Під фейком треба розуміти не тільки усвідомлені підробки і симуляції. Це ще й недбалість, помилки і технічні помилки. Які, йдучи в масову свідомість, стають помилковою реальністю. Тому так важливо перевіряти написання імен, професій і звань згаданих людей, звіряти дати, назви, адреси та інше.

Фейк може бути цілеспрямованим задумом і служити розвагою публіки. Ми не будемо розглядати відвертих відеопранкерів або соціальні експерименти, які у відкриті викладають результати своїх дослідів. Але дуже цікавий феномен псевдоновинних і квазіжурналістських проєктів.

У форматі мок'юментарі працює американський комік Саша Барон Коен, який створив образ нібито казахського журналіста Бората Сагдієва. З цим персонажем існує як повнометражний фільм, так і безліч коротких сюжетів. До слова сказати, у цього ж артиста є ще образ фешн-журналіста Бруно. У Росії вдалий мок'юментарі-проєкт «Росія. Повне затемнення» зробив Андрій Лошак [33].

Існують також і відомі проєкти, які виробляють псевдоновини. Деякі з них відкрито працюють як розважальні медіа, наприклад проєкт «Onion». Інші намагаються видавати себе за «серйозні» видання і розігрувати не тільки публіку, а й своїх колег. Наприклад, новина про знайденого вбивцю Мерилін Монро з сайту «World News Daily Report» опублікували багато медіа. У тому числі великі російські ЗМІ – «Російська газета», «Незалежна газета», «Московський комсомолец».

Регулярним оглядом такого роду фейкових новин, наприклад, займається «TJournal» – матеріали доступні за тегами # фейлиСМІ і # фейки.

4) Пам'ятайте: точність фактів важливіше за сенсацію. Емоції – небезпечний ворог фактчекера (відзначимо в дужках, що при цьому вони часто кращий друг журналіста). У роботі фактчекера часто наявна спокуса піддатися загальному настрою і видати бажане за дійсне, наслідуючи шлях «сенсацій». Деякі медіа з задоволенням випускають фактоїди (припущене чи вигадане твердження, подане як правдивий факт), адже вони популярні в аудиторії. Поруч з емоціями часто існує недбалість, бажання швидше і першим розповісти світу гучну новину. У цьому нерідко ховається небезпека опублікувати брехню.

Професіонали радять, наприклад, давати термінові і неперевірені повідомлення спочатку в соцмережах, підкреслюючи їх сумнівність. Таким чином, виграючи не тільки увагу аудиторії, але й можливість з її ж допомогою перевірити і уточнити інформацію [33].

Як зауважує професійний фактчекер Лейла Камджіч з OCCRP (Проект про висвітлення організованої злочинності і корупції), найбільше фактчекери звертають увагу на наступні аспекти: імена та назви, цифри і статистику, упереджене ставлення, цитати, бекграунд і контекст [9].

5) Використовуйте соціальні мережі обережно. Соціальні мережі одночасно полегшують і ускладнюють роботу журналістів і редакцій. В ідеалі, за кожним фактом, знайденому в них, треба знайти мінімум два-три підтвердження (бажано з прямою мовою). У процесі фактчекінгу необхідно також розділяти інформацію і саме джерело. Точніше, перевіряти і те, і інше. Завдяки Інтернету і соціальним мережам завжди можна знайти ознаки діяльності людини, знайти та поспілкуватися з родичами і друзями, опитати колег і знайомих [33].

У вересні 2006 року була створена платформа під назвою Міжнародна фактчекінгова мережа IFCN, мета якої моніторинг діяльності фактчекінгових проєктів, підтримка їхнього функціонування. IFCN за доволі короткий час своєї діяльності стала знаковим гравцем фактчекінг-спільноти, вивела ідею фактчекінгу на широкий міжнародний рівень.

IFCN вже у 2016 році запропонувала етичний кодекс, до якого згодом долучилась чимала кількість проєктів. Кодекс – це результат кількомісячної роботи і прояв досягнення консенсусу фактчекінг-спільноти.

Етичний кодекс IFCN базується на наступних принципах:

1. Принцип незаангажованості та справедливості. В аналітичних звітах намагаються досягти найвищого рівня об'єктивності і ні за кого не вболівати. Для усіх перевірок використовується однакова процедура і критерії, і лише

фактологічна достовірність того, що перевіряється, визначає підсумкову оцінку. Під час перевірки варто уникати суб'єктивізму.

2. Принцип транспарентності джерел. Висновки перевірки мають повторюватися, щоб кожен читач міг знову перевірити опубліковані результати. Тому потрібно вказати усі використані джерела, щоб будь-хто міг ці джерела знайти і на основі цього повторити аналіз даної заяви. Винятком є випадки, у яких публікація джерела становила б особисту небезпеку для даного джерела. Проте й тоді надається якнайбільша кількість інформації.

3. Принцип транспарентності фінансування і організації. Джерела фінансування повинні бути повністю прозорими. Якщо проєкт отримав допомогу від іншої організації, потрібно гарантувати, що ця організація жодним чином не буде впливати на об'єктивність перевірки і підсумкової оцінки. Так само потрібно опублікувати фахову інформацію про усіх головних членів організації і пояснити організаційну структуру та правовий статус організацій. Також забезпечити зрозумілим способом канал зв'язку для читачів.

4. Принцип транспарентності методології. Потрібно опублікувати і пояснити методологію, яка використовується для вибору заяв, їх перевірки, правки та публікації. Крім-того, фактчек-ресурси закликають читачів звертатися до них, якщо вони хочуть перевірити те чи інше фактичне твердження.

5. Принцип перевірки і правки оцінювання. Чітко визначені вимоги щодо виправлення опублікованого вердикту. Правки та зміни публікуються з відповідною аргументацією і узгоджуються з визначеними вимогами [13, 25].

Отже, у науковому і професійному дискурсі відсутнє одностайне розуміння поняття «фактчекінг». Насамперед, фактчекінг – це перевірка викладених у статті фактів, балансу думок, висвітлення позицій сторін перед публікацією. Також це оригінальний інструмент перевірки правдивості

висловлювань публічних персон, який використовує тільки офіційні відкриті джерела, доступний формат аналітики, новий концептуальний формат, інструмент доказу, база аналітичної інформації.

У своїй діяльності фактчек-спільнота керується Етичним кодексом, що базується на наступних принципах: принцип незаангажованості та справедливості; принцип транспарентності джерел; принцип транспарентності фінансування і організації; принцип транспарентності методології; принцип перевірки і правки оцінювання.

1.2. Онлайнові інструменти перевірки інформації

Згідно з даними лабораторії «Duke University Reporter», сервіси для перевірки фактів набули широкого розповсюдження. У світі діє близько 113 таких ресурсів з факчекінгу. Понад 90% були створені з 2010 року, близько 50 запущені в останні два роки. Про це йдеться у звіті «Reuters», присвяченому розвитку фактчекінг-сайтів у Європі.

Згідно з документом, першим регулярним джерелом політичної перевірки фактів став блог, запущений «4 News Channel» у Великій Британії в 2005 році. Він був присвячений парламентським виборам. У 2008 році аналогічні ресурси з'явилися у Франції і Нідерландах, і до кінця 2010 року фактчекінг-сайти працювали в десяти країнах.

Загалом понад 50 спеціалізованих ресурсів з перевірки фактів почали діяти по всій Європі за останнє десятиліття. Водночас, незважаючи на те що це відносно нове явище, приблизно третина з них закрилися або працюють лише зрідка.

Примітно, що не завжди роботу з перевірки фактів виконують традиційні ЗМІ. Зокрема, велику роль у цьому відіграють недержавні

організації (НДО). Багато європейських фактчекінг-ресурсів є частиною ЗМІ. Наприклад, «Channel 4 News». Проте більшість (понад 60%) працюють або як самостійні організації, або як проєкти громадянського суспільства. Автори дослідження зазначають, що нежурналістські ресурси з перевірки фактів вбачають у традиційних ЗМІ як партнерів, так і конкурентів [73].

Напередодні виборів президента США 2016 році на онлайн-сторінках «Google News» та в мобільних застосунках у розширеному форматі перегляду новин поряд з уже існуючими розділами «*opinion*» і «*highly cited*» з'явився розділ «*fact check*» (перевірка фактів). Функція перевірки фактів наявна у вільному доступі для користувачів зі Сполучених Штатів Америки та Великобританії. У цьому випадку система «Google» використовує алгоритм задля визначення, чи є релевантним фактчекінг до даної новини, і виділення тих джерел, що «відповідають загальноприйнятим критеріям для перевірки фактів. Компанія також надає можливість сайтам випускати новини із ярликом «*fact check*». Для цього видавці мають внести всі релевантні для сайту теги у відомості про джерело в сервісі «Google News» [117].

Професор журналістики в Дюкському університеті в Північній Кароліні та засновник сайту «PolitiFact» Білл Адер, що був нагороджений Пулітцерівською премією, назвав значним кроком у сфері перевірки фактів нову функцію в «Google News».

Під час перших дебатів між кандидатами у президенти США Гіллари Клінтон та Дональдом Трампом у 2016 році декілька видань здійснили спробу провести фактчек в онлайн-режимі. Зокрема, портали «Mashable» та «The Verge» одразу перевірили та оприлюднили спростування заяви Дональда Трампа про глобальне потепління.

Окремий проєкт з фактчекінгу перших дебатів реалізували «NPR» («National Public Radio»), які залучили команду з більше 20 журналістів, що в онлайні робили стенограму дискусії та коментарі до неї. Проєкт

відслідковували близько шести мільйонів читачів. Це був рекордний зафіксований трафік на сайті «NPR».

Ряд засобів, які можуть використовуватися для боротьби з фейковими новинами, в результаті яких вже виникли політичні скандали на виборах в США, презентувала компанія «Facebook». Користувачі мережі мають можливість повідомляти про фейкову новину. Аналогічний засіб соцмережа впровадила щодо повідомлень, які мають мову ворожнечі, сцени насильства або сексуального характеру тощо. Якщо публікація, яка можливо є фейковою, отримає необхідну кількість скарг від читачів, вона буде спрямована на перевірку в інформагенції та інші сторонні компанії, що проводять фактчек-розслідування. Публікації, які містять неперевірені факти, будуть мати спеціальні помітки, як «спірні». Вони відображатимуться в стрічці новин нижче інших. У користувачів буде можливість поширити подібну новину, але при цьому на їх екранах буде з'являтися попередження про «спірний» характер новини [110].

Перевірити зображення на справжність, використовуючи онлайн-інструмент, можна кількома способами. Портал «Findexif.com» – це безкоштовний сервіс, на який можна завантажити фотографію або дати посилання на неї, і він визначить EXIF-дані, а саме: інформацію про те, коли було зроблено фото, на якому пристрої, всі параметри зображення, а для деяких фото можна визначити навіть місце зйомки. Портал «Foto Forensics» – це веб-сайт, завдання якого провести так званий «error level analysis» (ELA), тобто розшукати ділянки, «домальовані» на фотографії чи додані в неї у процесі редагування. Після обробки програма видає фотографію з виділеними фрагментами, що були відредаговані. Ресурс «TinEye» – це ще один інструмент для формату зворотного пошуку [79].

Відомий журналіст телеканалу «BBC» в Великобританії, ментор українських журналістів у програмі Європейського Союзу «Медійне

сусідство» Г. Деген, спеціаліст із сучасних програм для медійників, що використовуються у соцмережах для оперативніших та ефективніших результатів діяльності, надає поради журналістам у випадку появи сумнівів щодо правдивості зображень використовувати програму «Google Search by Image» [20]. У ній закладена функція зворотного пошуку зображень, що полягає у пошуку оригінального джерела та першого місця публікації знімку чи картини за допомогою завантаженого зображення. При користуванні браузером «Google Chrome» журналісту необхідно клікнути на картинку правою кнопкою миші та вибрати пункт «Знайти це зображення в «Google». Коли у роботі використовується інший браузер, у якому немає такої функції, можна встановити плагін «Who stole my pictures» або ж просто відкрити дві вкладки браузерів поруч та перетягти з вкладки з іншим браузером до вкладки з пошуковою сторінкою «Google Chrome», а саме до рядка «Пошук», картинку, яку необхідно знайти.

За аналогічною схемою можна проводити пошук зображень, що зберігаються на носіях, у пам'яті комп'ютера тощо, перетягнувши мишкою файл картини у рядок пошуку картинок у «Google». Така методика пошуку допомагає знайти схожі зображення, що деколи допомагає швидко ідентифікувати як підробку потрібне зображення. У результаті виникає можливість дізнатися, чи є розшукуване зображення оригінальним, чи його редагували, а також можна з'ясувати дату публікації оригінальної фотографії. Такі поради надає британський журналіст Г. Деген [20].

Журналісти «BBC», «Storyful», «ABC», «Digital First Media» та інші експерти з верифікації даних випустили разом із «European Journalism Center» книгу про фактчекінг «Verification Handbook» [140].

Посібник з верифікації є новим інноваційним ресурсом для журналістів та організацій, які надають допомогу, що містить покрокові інструкції щодо того, як під час надзвичайних ситуацій працювати з контентом, отриманим від

читачів. У кризових ситуаціях соціальні мережі перевантажені оновленнями інформації щодо стану ситуації, запитами про допомогу, звітами про розвиток подій і рятувальною інформацією. Повідомлення коректної інформації часто є критичним для точного спрямування допомоги від громадян та рятувників. Як зазначають автори, посібник надає кращі практичні поради щодо того, яким чином перевіряти та використовувати інформацію, отриману від широкого кола людей, а також дієві рекомендації щодо організації підготовки ньюзрумів до роботи під час лиха.

У розділі книги «Основи перевірки» Стів Батрі, що є редактором розділу «Цифрові Трансформації» на порталі «Digital First Media», радить журналістам, незважаючи на те, готується сюжет про природний катаклізм, важлива новина чи науково-популярна нотатка, необхідно завжди пам'ятати, що те, що він чує, є результатом хибних спогадів чи обмеженої перспективи. Стів Батрі наголошує на тому, що перевірка має стати стандартом журналістики: «Ми маємо серйозно дивитися і дослухатися до історій наших джерел, шукаючи можливостей їх перевірки. Чи може джерело (нове чи старе) надати відео, світлини, листи чи документи, які могли б дати підтвердження, або деталь, або, можливо, відкоригувати непевні спогади?» Редактор радить за умови наявності такого матеріалу, особливо в надзвичайних ситуаціях і при обмеженому часі, розслідувати його і користуватися фундаментальними основами підтвердження інформації [140, 15].

Інструктор відділу новин Розалі Стемер також вказує друге питання, яке є значущим у багатокроковому процесі підтвердження інформації, наголошує на етичності, наполегливості та винахідливості, які необхідні для перевірки: «Звідки ще ви могли про це дізнатись?».

У процесі того, як ми перевіряємо джерела інформації та інші матеріали, і як колеги-журналісти перевіряють наші дані, потрібно шукати різноманітні

джерела для підтвердження інформації, різні шляхи до правди (або для пошуку вразливих місць в матеріалі чи даних для їх висвітлення).

Також Розалі Стемер зазначає, що перевірка ґрунтується у поєднанні трьох факторів:

- 1) винахідливість, наполегливість, скептицизм та навички людини;
- 2) знання, надійність та чесність джерел, та кількість, різноманітність і надійність джерел, які ви можете знайти та умовити поспілкуватись;
- 3) документація [140].

Методи використання цих трьох факторів зазнали змін: новини у форматі «24 на 7» і виникнення соціальних медіа та контенту, створеного користувачами, спричинили до необхідності збирати інформацію та висвітлювати її паралельно із розвитком подій. Працівники ЗМІ постійно приймають швидкі рішення відносно різних питань, таких як, чи є інформація достатньо перевіреною. Цифрові інструменти дозволяють користуватися новими шляхами для пошуку джерел інформації та роботи з ними. Базы даних та повальне поширення мобільних телефонів з камерами роблять доступними величезні об'єми інформації для пошуку та оцінки. Перевірка інформації стає результативною завдяки ефективному використанню технологій, а також детального дотримання стандартів точності.

Актуальна потреба у перевірці інформації полягає насамперед у тому, що переважна кількість наявних джерел є по суті неправильними. Вони можуть обманювати, зловмисно або випадково дезінформувати, не надавати додаткову роз'яснювальну інформацію тощо. Такі джерела також можуть зберігати хибні спогади чи не володіти достатніми для розуміння загальної ситуації знаннями. Таким чином джерела здатні фактично завдавати шкоди та не будуть здатні спромогтися говорити про все, що вони знають, оскільки вони не бачитимуть повної картини актуальних подій. Журналістська діяльність у цьому випадку полягає у аналізі таких джерел: піддавати їх сумніву, звіряти

інформацію з даними надійних джерел, підтверджувати правдиві факти та відсіювати брехню і неперевірені дані до виходу журналістського матеріалу.

Кожен окремо взятий спосіб підтвердження інформації, які є в журналістському арсеналі, має як позитивні сторони, так і недоліки: в багатьох випадках, в надзвичайних ситуаціях зокрема, журналіст часто натрапляє на необмежений перелік офіційних джерел і здатен відшукати джерела з перших рук, тобто очевидців або навіть учасників тих подій, про які йдеться у матеріалі. Однак і такі першоджерела можуть бути некоректними [140, 16].

Зокрема, у книзі представлені зручні онлайн-інструменти з перевірки контактної інформації, профілів користувачів, активних у соціальних медіа.

«AnyWho» є безкоштовним довідником із функцією пошуку оновлень інформації у зворотному за часом напрямку. Можна шукати людину за іменем, за номером телефону, якщо її інформація міститься в Білих сторінках.

«AllAreaCodes» дозволяє користувачам відшукати будь-яке ім'я та адресу, знаючи номер телефону. Це безкоштовна послуга, якщо номер вказаний у Білих сторінках, а за невелику плату вони надають деталі за номером, не включеним в перелік.

«Facebook Graph Search» надає можливість прискореного визначення місцезнаходження людини для перевірки інформації. Журналісти не повинні знати ім'я людини, яку вони розшукують; замість цього вони можуть проводити пошук за іншими критеріями, які їм відомі – такими, як місце знаходження, посада та вік.

«GeoSocial Footprint» – вебсайт, який дозволяє відстежити «траєкторію» зміни місця перебування користувачів за твітами з включеною функцією GPS, за реєстраціями у соціальних мережах, за пошуком за місцем поширення рідної мови (гео-кодування) і за оновленнями профілю.

«Identify» – цей плагін «Firefox» створює профіль людини з будь-якої сторінки соціальних медіа [140].

«LinkedIn», використовуючи деталі кар'єри та зв'язків, надає додаткову інформацію та дозволяє дізнатись про минуле людини і перевірити її особу чи повідомлення.

«MuckRack» містить дані про тисячі журналістів, присутніх у «Twitter», «Facebook», «Tumblr», «Quora», «Google+», «LinkedIn», яких досліджує команда редакторів «MuckRack».

«Numberway» є безкоштовною збіркою міжнародних телефонних довідників. Це Білі сторінки і Жовті сторінки номерів телефону майже у всіх країнах світу.

«Person Finder» – це один з найвідоміших відкритих банків даних для персонального використання, який дозволяє як розмістити інформацію, так і дізнатись про статус близьких людей, постраждалих від лиха. Кожного разу, коли стається масштабне лихо, кризова команда Google запускає функцію пошуку людей.

«Pipl.com» дозволяє шукати «сліди» людини в інтернеті, і може допомогти ідентифікувати її, використовуючи різні акаунти в соціальних мережах, публічну діяльність і контактну інформацію.

«Rapportive» є плагіном «Gmail», що дозволяє користувачам створювати власні профілі, використовуючи свої контакти, включно з інформацією з акаунтів в соціальних мережах, місцезнаходження, зайнятість.

Пошукова система «Spokeo» дозволяє знайти людину за її ім'ям, адресою електронної пошти, номером або логіном. Результати видаються у вигляді профайлу: стать і вік, контактна інформація, рід занять, освіта, сімейний стан, історія сім'ї, економічний статус і фото [140].

«WebMii» шукає будь-які зв'язки в інтернеті, які збігаються за іменем людини, або можуть ідентифікувати особу за ключовими словами. Сервіс також вказує рівень активності особи у мережі, що може бути використано для ідентифікації фейкових профілів.

«WHOIS» знаходить зареєстрованих користувачів доменного імені і наводить детальну інформацію про дату реєстрації, місце розташування і контактну інформацію особи, на яку зареєстровано доменне ім'я, або її представника.

Отже, сьогодні функціонує велика кількість інструментів перевірки інформації, що є підтвердженням того, що фактчекінг – це не звід непорушних правил. Це, перш за все, відповідальність, зацікавленість і небайдужість журналіста (фактчекера), розуміння медіаландшафту, а також знання технологій і сервісів. Фактчекінг дослідники розуміють, з одного боку, як метод перевірки викладених у статті фактів, балансу думок, висвітлення позицій сторін перед публікацією. З іншого – це оригінальний інструмент перевірки правдивості висловлювань публічних персон, який використовує тільки офіційні відкриті джерела, а також доступний формат аналітики, новий концептуальний формат, інструмент доказу, база аналітичної інформації. У своїй діяльності фактчек-спільнота керується Етичним кодексом, запропонованим Міжнародною фактчекінговою мережею IFCN, мета якої моніторинг діяльності фактчекінгових проєктів, підтримка їхньої діяльності.

РОЗДІЛ 2

КОНЦЕПЦІЯ ФОРМАТУ «ФАКТЧЕК»

2.1. Головні відмінності концепту та особливості структури матеріалів у форматі «фактчек»

Оскільки фактчек називають різновидом журналістського розслідування, перш ніж розглянути особливості структури матеріалів у такому форматі, слід коротко згадати структуру та основні елементи класичного журналістського розслідування. Зазвичай розслідування має такі елементи: об'єкт розслідування, доказова база, експертний коментар або висновок, коментарі сторін дослідження, висновок [11].

Об'єктом розслідування може бути:

- певний резонансний факт;
- подія, яка потребує дослідження;
- явище, яке необхідно проаналізувати;
- заява, що має бути спростована або підтверджена;
- документальне свідчення/документ, достовірність чи недостовірність якого потрібно довести.

Яка доказова база використовується: різноманітні статистичні дані, документальні факти, документи та свідчення учасників і свідків; документи та факти можуть бути як з офіційних, так і з інсайдерських джерел. Експертний коментар надає вагу дослідженню, підтверджує чи спростовує доказову базу. Аби унеможливити суб'єктивність погляду/оцінки зазвичай до коментування залучається два і більше експертів. Коментарі сторін дослідження додають об'єктивності, підтверджують неупередженість дослідження. Висновок є

квінтесенцією аналізу сукупних даних розслідування, поданою через авторську думку [11].

За визначенням О. Гороховського, фактчек у сучасній формі є видовим варіантом журналістського розслідування, бо по суті своїй має схожі загальні структурні елементи. А саме:

- об'єкт дослідження;
- доказову базу;
- посилання на компетентні джерела;
- коментарі експертів;
- логічний висновок [13, 9].

У той же час, на погляд дослідника, ці структурні елементи в концепті «фактчек» мають свої особливості й суттєві відмінності:

- 1) об'єкт розслідування: публічне висловлювання (рідше резонансний факт) особи, яке можна проаналізувати;
- 2) суть питання: інформаційна преамбула, що надає додаткову роз'яснювальну інформацію, яка передує доказовим елементам;
- 3) докази та аргументи: факти, статистичні дані, документи та документальні свідчення, отримані тільки з відкритих офіційних джерел;
- 4) вердикт: висновок-вирок: брехня, правда чи напівправа – з коротким аргументованим поясненням.

У цілому відповідаючи змісту журналістського розслідування, фактчек має низку оригінальних концептуальних складових, які й вирізняють його серед інших форм розслідувань.

Вітчизняний фактчек проводить дослідження публічних заяв таких представників політичної, управлінської та громадської сфери, як:

- президент;
- прем'єр-міністр, міністри та голови міністерських структур, керівники департаментів, силових відомств, суддівського корпусу;

- спікер Верховної Ради;
- голови політичних партій, фракцій, депутатських груп та об'єднань;
- депутати Верховної Ради, голови комітетів;
- голови обласних адміністрацій;
- депутати обласних рад;
- мери міст;
- депутати місцевих рад;
- відомі громадські діячі.

Однак в рамках концепції «фактчек» не всі заяви діячів можуть бути проаналізовані. Фактчек досліджує виступи та коментарі, які:

- мають в тексті конкретний факт, цифру, документальну інформацію, які можуть підтвердитися чи спростуватися інформацією з відкритих джерел;
- ті, що були оголошені публічно та можуть бути зафіксовані документально.

Найґрунтовнішою ознакою, що відрізняє фактчек від журналістських розслідувань, як визначає О. Гороховський, є цілковита відмова, принципове незалучення до доказової бази інсайдерської та неофіційної інформації [13, 32]. Під час проведення дослідження фактчекер використовує тільки офіційні джерела інформації, як українські, так і зарубіжні, а також відповіді на запити в держоргани та зарубіжні інституції.

Ще однією важливою відмінністю фактчеку є коментарі та експертні висновки, які журналісти або професійні фактчекери використовують в доказовій базі тільки в тому випадку, якщо вони спираються на документальні свідчення та дані з відкритих джерел.

Також фактчек від журналістського розслідування відрізняє висновок або вердикт. Він має чітку структуровану форму та критерії, які запобігають

суб'єктивності та використанню оціночних суджень. В українській версії фактчеку використовується три типи вердиктів/висновків – «правда», «напівправда», «брехня».

З огляду на зазначене вище можна підсумувати, що структура та концептуальні особливості фактчеку, порівняно з класичною формою розслідування, спрямовані на:

- максимальне унеможливлення суб'єктивної інтерпретації інформації;
- запобігання маніпуляції доказовими даними;
- уникнення факту упередженості при побудові висновку/вердикту;
- запобігання обвинуваченням у заангажованості інформації [13].

Незамінним елементом класичного концепту «фактчек» і одночасно з тим його оригінальною характеристикою є існування такого сегменту структури та змісту, як вердикт.

Згідно з концепцією такого типу розслідування, кожен матеріал фактчек повинен підсумовуватися вердиктом.

Світова журналістська практика показує, що залежно від характеристик менталітету народу та його мови, журналістських технік, інших об'єктивних чинників фактчек-організації використовують від трьох до десяти варіантів вердиктів. Їх критерії чітко вказуються на сторінках з правилами видання і розміщуються переважно у відкритому доступі, аби попередити обвинувачення у можливій заангажованості аналізу та вердиктів.

В деяких випадках після завершення розслідування, коли виникає необхідність винесення вердикту, може трапитися ситуація, в якій кожен з них буде визнаним спірним. Зокрема це стосується питань, коли в деталях спікер, експерт тощо міг допустити помилки, неточності, але в цілому тема розкрита правильно, логічно та гостро.

У такому випадку формально винести вердикт «правда» не можливо, бо дослідження показало певні несуттєві помилки, проте у той же час повну картину оприлюдненої інформації вони не спотворили, і як результат цей вислів не може бути «напівправдою» також. Тоді фактчекерами використовується поняття «без вердикту» – матеріал публікується під таким маркуванням у жанрі аналітики [13].

Згідно з принципами концепції фактчеку, головним базисом для побудови доказової основи є відкриті джерела інформації. Джерелами при цьому можуть виступати різноманітні статистичні портали державних закладів, фахові експертні платформи, що мають визнання в своїй галузі, офіційно визнані високореєтингові всесвітньо відомі міжнародні ресурси. Як приклад, аналітичні матеріали Міжнародного валютного фонду.

Ця фінансова міжнародна установа володіє ледь не найпотужнішим в цілому світі аналітичним центром, який проводить моніторингові дослідження економічного та фінансового стану переважної кількості країн світу протягом тривалого часу (від декількох років та більше). З обсягом та якістю економічної інформації, що продукують експерти МВФ, не здатна конкурувати жодна схожа міжнародна інституція. Саме через це висновки спеціалістів Міжнародного валютного фонду є важливим аргументом, схемою для дій та прийняття рішень іншими фінансовими структурами світу, у тому числі таких важливих, як Світовий банк, Європейський банк реконструкції та розвитку та інших.

Ще одним вагомим джерелом даних, що підтверджують чи спростовують інформацію, можуть стати відповіді на запити в державні органи та міжнародні організації.

Проте оскільки всі заявлені джерела є суто локальними в тій чи іншій галузі, отримані з них дані зазвичай надаються в специфічній формі та мають

свої стилістичні ознаки, що відрізняються від інших, алгоритми роз'яснення та використання.

Одночасно з цим організації, що проводять дослідження формату фактчек, з огляду на наявний закордонний та вітчизняний досвід, охоплюють широке коло реципієнтів, тому методика та стилістика формування матеріалів мають бути максимально доступними для розуміння. Саме тому одним з найважливіших завдань розслідувача-фактчекера є «перетворення» специфічної фахової інформації в загальнодоступну, переформатування серйозної аналітики в продукт масового споживання.

Однак зміст питання полягає не лише в рівні доступності публікації, а й у контексті її фактичного значення для реципієнта. Фактчекер О. Гороховський зазначає, що у переважній кількості випадків особи, вислови яких піддаються перевірці на фактчек-ресурсах, підіймають гострі для громадськості питання, здебільшого маніпулюючи даними та фактами або з причин власного незнання, або досконало володіючи темою, вміло та вдало подають дані з індивідуальною суб'єктивною інтерпретацією [13].

Відповідно до зазначених вище характеристик, формула фінального інформаційного продукту, що створюється для аудиторії фактчекерами, виглядає як поєднання досліджуваного вислову, заяви, цитати тощо з логічними доказами у контексті опрацювання тематичної інформації, що генеруються у доступний для розуміння формат аналітичного матеріалу.

Одним зі основних засобів, який покращує сприйняття аудиторією аналітичної інформації, є візуалізація даних шляхом створення таблиць, схем, карт, графіків, інфографіки, тізерної графіки.

Завдяки таким візуальним конструкціям вдається досягти наступного:

- різномірні статистичні дані оприлюднюються в структурованому форматі;

- аудиторія отримує можливість слідкувати за динамікою аналізованих процесів – часові, кількісні, якісні зміни;
- аудиторія дізнається про зв'язки, залежність на перший погляд не пов'язаних між собою даних та фактів, явищ та подій;
- суттєво полегшуються і спрощуються для сприйняття аудиторією моментів зіставлення, порівняння, співвідношення різних величин та часових проміжків;
- явища, події, факти та дані можуть бути персоналізовані, що надає інформації гостроти та актуальності [13].

Однак існує необхідність брати за правило, що кожен з графіків, таблиць чи схем потребують додаткового роз'яснення, так званого бекграунду, після її розташування у самій публікації. У бекграунді не обов'язково пояснювати кожен аспект візуального елемента. Навпаки увага реципієнта акцентується на найбільш цікавих, гострих, актуальних даних та фактах.

Наприклад, коли говориться про динаміку змін якихось величин протягом певного часу, то варто додатково звернути увагу на найвищі чи найнижчі показники чи дані, величина яких яскраво відображає той чи інший період часу, коли відбувалась подія.

За потреби у подібному поясненні, використовуючи інформацію з графіку або таблиці, можна віднайти додаткову більш цікаві систематизовані дані чи загальний факт – показник того або іншого явища. Такий метод значно звузить та зацентрує сприйняття на дослідженні даних і фактів.

Отже, загалом відповідаючи змісту журналістського розслідування, фактчек має низку оригінальних концептуальних складових, які й вирізняють його серед інших форм розслідувань. До структурних елементів формату «фактчек» належать: об'єкт дослідження; доказова база; посилання на компетентні джерела; коментарі експертів; логічний висновок. Структура та концептуальні особливості фактчеку порівняно з класичною формою

розслідування спрямовані на максимальне унеможливлення суб'єктивної інтерпретації інформації, запобігання маніпуляції доказовими даними, уникнення факту упередженості при побудові висновку/вердикту, запобігання обвинуваченням у заангажованості інформації. Кінцевий продукт у вигляді доступного формату аналітики містить такі складові: досліджувана заява, логічні докази, що передбачають професійне опрацювання фахової інформації.

2.2. Різновиди проєктів з фактчеку за змістом, спрямованістю та формою

Оригінальна концепція методу фактчеку, що використовує для доказів і спростувань лише доступні інформаційні джерела та документально підкріплені експертні висновки, дозволяє йому бути універсальним засобом спростування дезінформації різного характеру. Саме тому у закордонній та останнім часом вітчизняній практиці широко розповсюджені кілька гілок фактчеку, що різняться між собою змістом і спрямуванням. А саме:

Напрямок «стоп-фейк» полягає у перевірці неправдивої фейкової інформації незалежно від джерела та форми – заява, факт, подія, явище. Серед українських ресурсів, що займаються спростуванням фейкової інформації засобами та інструментарієм фактчеку, яскраво виділяється ресурс «Stopfake.org».

На початку діяльності проєкт зосереджувався на спростуванні перекрученої, недостовірної інформації і пропаганди про ситуацію та різноманітні події в Україні, які публікувалися в ЗМІ. У подальшому ресурс «Stopfake» перетворився в інформаційний хаб, в якому у всіх аспектах та проявах досліджується таке явище, як кремлівська пропаганда.

Окрім впливу цієї пропаганди на населення України, учасники проєкту аналізують також засоби тиску на населення інших країн та регіонів – від Сирії та Туреччини до країн ЄС і колишнього Радянського Союзу.

Сучасний ресурс «StopFake» вже давно розширився з проєкту журналістських розслідувань до важливої міжнародної аналітичної платформи, діяльність якої зосереджена на вивченні та фіксації різновидів медіавпливу, а також залишається важливим центром медіаосвіти в Україні [134].

Фактчек класичного напрямку представляли в Україні два ресурси – «VoxCheck» [139] та «FactCheck» (сьогодні «БезБрехні») [112]. Їхня діяльність починалась з аналізу публічних заяв політиків (зрідка – фактів), викриття в таких заявах маніпулятивних рис, популізму та неправдивої інформації. При цьому портали використовують різні підходи, і в той же час дотримуються головного принципу – неупередженості, та використовують виключно відкриті джерела інформації при підготовці доказової бази.

Ресурс «VoxCheck» створений проєктом «VoxUkraine». Це незалежна аналітична платформа, заснована після Революції Гідності у 2014 році висококваліфікованими економістами та юристами, що працюють в Україні і за кордоном.

Зараз «VoxUkraine» проводить дослідження, видає економічний онлайн-журнал, а також керує кількома освітніми проєктами. «VoxUkraine» не має жодних зв'язків з українськими політичними партіями та рухами, також журналісти зазначають, що на їхню роботу ніяким чином не мають впливу бізнесмени, чиновники або політики [143]. Проєкт проводить дослідження, використовуючи науковий метод аналізу для незаангажованого вивчення найважливіших економічних і політичних процесів та рішень в Україні. Серед ключових проєктів команди «Vox»: індекс iMoRe – єдиний економічний індикатор темпу економічних реформ; рейтинг ефективності міністерств;

«DataVox» вивчає діяльність Верховної Ради і депутатів за допомогою математичних методів і «BigData»; проєкт «VoxUkraine» розвиває перший фактчекінговий проєкт в Україні – «VoxCheck», який викриває брехню та маніпуляції в заявах політиків [143].

«VoxUkraine» створює якісний контент на економічну та навколоекономічну тематику. Усі статті (за рідкісним винятком) і дослідження, які публікуються на сайті «Vox», проходять процес рев'ю – два редактори «Vox» перевіряють дані, факти й логіку статті. Матеріали «Vox» публікують провідні українські ЗМІ: «Українська правда», «Liga.net», «Новое время» та інші, а також світові медіа – «The New York Times», «Washington Post», «Financial Times» тощо.

Журналісти проєкту «VoxCheck» здійснюють регулярний випуск коротких фактчеків на Facebook та кожні два тижні – великих статей на сайті voxukraine.org. Серед найважливіших перевірок, де спростовано десятки неправдивих фактів, журналісти виокремлюють такі:

- перевірка року: фактчек брошури Сергія Тарути;
- фактчек заяв представників Опозиційного блоку;
- фактчек дописа у «Fascebook» Миколи Азарова: «Чи варто емітувати гривню для зростання економіки?»;
- брехня і правда в словах політиків нової формації;
- фактчек року № 2: «Велика Газова Суперечка на Шустер-LIVE: Юлія Тимошенко VS Олег Прохоренко та Юлія Ковалів. В чіх Газових Аргументах Більше Помилки» (у двох частинах) [142].

Крім того, команда здійснює регулярний випуск відеороликів разом з «Громадським» ТБ за підтримки «National Endowment for Democracy». Всього у проєкті передбачається випуск 32 роликів. Їх також транслює «UA:Перший».

Редакція ресурсу також займається просвітницькою діяльністю про фактчек: прочитали відповідні лекції журналістам та медіа-фахівцям

Могилянської школи журналістики, Українського католицького університету, Університета ім. Грінченка. Також журналісти пишуть колонки на тему фактчека та того, як він впливає на світове суспільство та політиків.

Окремим досягненням з точки зору просвітницької діяльності журналісти називають проведення конференції «Сила слова. Відповідальність медіа та виклики-2017» про етику журналіста та фактчек. В рамках цієї конференції, яку відвідали 90 журналістів та громадських діячів (а також яка була проведена за фінансової підтримки фонду «Відродження») виступили провідні західні експерти, журналісти та фактчекери. Зокрема, Лорі Робертсон, редактор першого фактчек-проєкту в світі «FactCheck.org» (США), Ендрю Хоскінс, автор книги «Війна і медіа», професор університету Глазго (Великобританія), Джек Вернер, журналіст, фактчекер, переможець репортерської премії «Великий приз-2014» за створення фактчек-проєкту «Viralgrangranskaren» (Швеція), Брендан Хоффман, фоторепортер «The New York Times» (США), Анджей Миколаєвський, соорганізатор фактчек-проєкту «Demagog.pl».

Під час війни напрям перевірок «VoxCheck», як і інших фактчекінгових проєктів, значно змінився – переважна більшість фактчеків присвячена розвінчуванню фейків російської пропаганди.

На сьогодні проєкт співпрацює з міжнародною мережею фактчекерів Інституту Royster, є частиною фактчекінгової програми фейсбуку, є фактчекінговим партнером «Forbes Україна» та забезпечує фактчекінгову перевірку в прямому ефірі суспільно-політичного шоу «Зворотний відлік» для «UA:Перший».

Проєкт «FactCheck» (сьогодні «БезБрехні») є аналітичною платформою, фахівці якої, крім того, що аналізують заяви українських політиків та можновладців за класичною методикою «фактчек», розробляють нові підходи і формати фактчеку, здійснюють наукову-дослідну діяльність у цьому

напрямку, просувають фактчек у регіони країни шляхом проведення тренінгів [111].

Наступним напрямком фактчекінгу є фактчек ЗМІ, проте перевірка публікацій в ЗМІ на достовірність регулярно не моніториться. Іноді в медіаполі фігурують часткові дослідження у форматі аналітики та окремі матеріали, які використовують методи та засоби фактчеку, та в яких викривається дезінформаційний характер тієї чи іншої статті, відверта «джинса».

На відміну від українського інфопростору, у західній пресі більше поширена практика перевірки журналістських публікацій. Зокрема, у Великій Британії активно діють декілька ресурсів, які займаються виключно верифікацією неправдивих новин та публікацій різної тематики та форми подачі.

Крім того, навесні 2017 року «Facebook» разом із французькими ЗМІ розпочав проєкт, спрямований на боротьбу з поширенням неправдивих новин напередодні президентських виборів. До співтовариства фактчекерів долучилися такі потужні видання країни, як «Le Monde», «Agence France-Presse», «BFM-TV», «FranceInfo», «France Médias Monde», «L'Express», «Libération» і «20 Minutes» [110].

Користувачі французької версії «Facebook» позначатимуть новини в своїй стрічці як сумнівні. Такі публікації будуть відправляти на перевірку до спеціалізованого порталу.

Якщо не менше двох видань підтверджують, що інформація в новині не відповідає дійсності, то для всіх користувачів матеріал чи новина буде супроводжуватися прапорцем «оскаржено незалежними фактчекерами».

Фактчекінговий проєкт «The Washington Post» мав у п'ять разів більше унікальних відвідувачів, ніж 2012 року. Перевірку фактів під час перших дебатів Гіллари Клінтон та Дональда Трампа на сайті американського проєкту

«NPR» («National Public Radio») переглянули рекордні шість мільйонів користувачів.

Під кінець року медіа почали навіть говорити про настання епохи постфакту чи постправди. «Google» та «Facebook» почали маркувати перевірені новини та боротися з фейками [110; 118].

За даними дослідницької американської організації «Duke Reporters' Lab», нині у світі працюють 382 фактчекінгова організація. На їхньому сайті є мапа, де позначено всі організації – які працюють і які не працюють.

Третина з них розташовані у США. Тільки у США виборчі заяви демократів та республіканців аналізували близько п'ятдесяти організацій. Перевіряли не лише кандидатів у президенти, а й в Сенат та судові органи.

Найбільшим гравцем на ринку залишається «PolitiFact». Організація, якою володіє видання «Tampa Bay Times» зі штату Флорида, утворена в 2008 році. За останні роки відкрилося близько 15 регіональних американських відділень «PolitiFact». Багато фактчекінгових ініціатив при редакціях ЗМІ працюють сезонно, в період найбільшого попиту та інтересу – під час виборів, як-от «Vox», «FiveThirtyEight», «FoxNews», «Politico» чи інші.

Оригінальний підхід до верифікації інформації існує в канадських проєктах. Правду можна виміряти м'ясом, точніше – кількістю вареної ковбаси в м'ясі. Так у 2014 році вирішили робити автори канадського проєкту «Baloney Meter» при виданні «The Canadian Press». З англійської слово «baloney» перекладається як «болонська варена ковбаса» і вживається в переносному значенні для позначення чогось брехливого. Коли лідер канадських консерваторів сказав, що марихуана значно небезпечніша, ніж цигарки – фактчекери сказали, що в цьому твердженні «багато ковбаси». Якщо ж висловлювання правдиве – пишуть, що в ньому «немає вареної ковбаси». Ще може бути «трішки вареної ковбаси», коли твердження загалом правдиве,

однак потребує уточнення. У «Baloney Meter» працюють професійні журналісти, які здебільшого перевіряють канадських політиків. Цікаво, що доступ до їхніх текстів зазвичай платний, з огляду на платний доступ до контенту «The Canadian Press».

Інший фактчекерський проєкт із Оттави, запущений напередодні виборів у 2015 році, – «FactsCan». Це вже окремий сайт, на запуск якого троє фактчекерів – Дана Вагнер, Якоб Шрьодер та Тайлер Соммерс – зібрали кошти через краудфандинг. Вони займалися перевіркою заяв уряду та партій, а рівень брехні вимірювали від «правди» до «сміховинно». Наприклад, «FactsCan» прем'єр-міністру Канади Джастіну Трюдо поставили позначку «брехня» за неправильно вказану причину поганих відносин зі США останніми роками. На сайті навіть передбачався розділ для виправлень у текстах, однак на сьогодні портал не працює, а сторінка не відкривається.

Брехню можна також виміряти оцінками, як у школі, за п'ятибальною шкалою. Так роблять багато американських команд. Наприклад, фактчекери «The Fact Checker» (2015 році), які мають колонку в газеті «The Gazette», що в місті Сідар-Рапідс у штаті Айова. Це класичний фактчекінговий проєкт, який фокусується на місцевих публічних особах. Кандидат на посаду шерифу округу Лінн отримав двійку (D) за заяву про те, що уряд США витратив мільярд доларів на боротьбу з наркоторговцями [135].

Нерідко фактчекінгові організації утворюються при університетських відділеннях журналістики. Наприклад, напередодні виборів президента та конгресменів в Університеті Вісконсин-Медісон (штат Вісконсин) у 2016 році запустився проєкт «The Fact Checks». Студенти під контролем викладачів перевіряють місцевих політиків. Наприклад, чи справді 42 % автомобільних доріг штату є низької якості [136].

Окремо варто відзначити фактчекінговий проєкт про погоду – «Climate Feedback». Із 2015 року дослідники кліматичних змін вирішили боротися

з неправдивою інформацією у ЗМІ на тему всесвітнього потепління. Отримавши фінансування від Каліфорнійського університету в місті Мерсед, створили окремий сайт. Усі твердження перевіряються науковцями зі ступенем PhD, і матеріали ЗМІ отримують оцінку рівня довіри від «дуже високо» до «дуже низько». Стаття британського видання «Daily Mail» про коливання температури в Тихому океані була гостро розкритикована сімома науковцями через неправильне використання відкритих даних NASA, причому кожен із критиків навів свої аргументи [107].

Політична реклама теж може стати об'єктом для систематичного фактчекінгу. В місті Цинциннаті, штат Огайо, редакція регіонального відділення мережі «The USA Today Network» вирішила перевіряти політичні передвиборчі ролики (зробили небагато, однак ідея цікава) [137].

Якщо канадці придумали вимірювати правду рівнем м'ясистості ковбаси, то мексиканці свою шкалу істинності твердження ілюструють мисливським собакою в капелюсі детектива Шерлока Холмса, який «винюхує брехню політиків». Фактчекінговий проєкт видання «Animal Politico» народився 2015 року під назвою «Мисливський пес». Головна увага прикута до політиків національного рівня.

У Бразилії літні Олімпійські ігри породили багато політичних обіцянок щодо проведення заходу, який відбувся на фоні політичних протестів та організаторських скандалів. Тому в 2015 році виникла ініціатива «Lupa», до складу якої нині входять десять досвідчених журналістів. «Lupa» перевіряє багато тем: вірус Зіка, жовта лихоманка, Трамп, Обама та інші важливі для бразильців питання. Це перше інформаційне агентство в Бразилії, яке систематично й безперервно перевіряє точність інформації: «Нам подобається думати, що тим самим ми сприяємо підвищенню суспільної дискусії». Тексти прикрашають етикетки з кумедними пінгвінами, які змінюються залежно від категорії [124].

В Африці також діє кілька фактчекінгових організацій. Найвідоміша з них – південноафриканська «Africa Check», яка вже кілька років організовує тренінги, заохочує африканських журналістів за грошову винагороду займатися фактчекінгом та роз'яснює складні питання. Наприклад, причина й поширення насильства в Південно-Африканській Республіці, що насправді відомо про міграцію з ПАР тощо. У 2016 році «Africa Check» вирішила запустити свою радіопрограму для розширення аудиторії [106].

Минулого року подібна ініціатива виникла в Кенії, де запустився сайт «PesaCheck». Громадська організація перевіряє заяви публічних осіб щодо витрат бюджету в східноафриканських країнах, де існує серйозна корупція (з суахілі pesa означає «гроші»). Наприклад, в одному з розслідувань стверджувалося, що президент Кенії майже вдвічі перебільшив кількість матерів, які отримують безоплатну допомогу від держави [129].

Потужним є представництво фактчекінгових проєктів у Європі. Чи не наймасштабніший проєкт – іспанська телепередача в прайм-тайм «El Objetivo» на каналі «La Sexta». Щотижневу програму яскравих ведучих Анни Пастор та Наталі Хернандес Ройо, яка виходила в прайм-таймі в неділю, переглядали до двох мільйонів глядачів. У годинній програмі можуть бути коментарі експертів, науковців, візуалізація, інтерв'ю з політиками (зокрема французькими, як-от Марі ле Пен) тощо.

В Іспанії в 2015 році видання «El Confidencial» запустило проєкт «La Chistera». Логотип сайту – циліндровий капелюх із зайцем усередині. Такий вибір пояснюють тим, що в «суспільстві та політиці багато фокусників, які пропонують свою правду з твердженнями, витягнутими з капелюха». Фактчекери нещодавно знайшли три неправдивих твердження Хуана Луї Себріана, засновника впливової щоденної газети «El País», у його інтерв'ю під час представлення нової книги.

В Ірландії газета «TheJournal.ie» започаткувала фактчекінговий проєкт у 2016 році як експеримент напередодні виборчої кампанії. Почав вести її американський фрілансер Dan Mac Guill, який щотижня писав по кілька текстів. Якщо вам цікаво, чи справді в Північній Ірландії більше носіїв польської мови, ніж ірландської – прочитайте цю статтю.

Можна ще згадати німецький проєкт «Faktenzoom», заснований студентами з Кельнської школи журналістики. Вони перевіряли заяви німецьких політиків на ток-шоу й дійшли до висновку, що Фраука Петрі, лідерка німецької право-популістської партії «Альтернатива для Німеччини», найчастіше казала неправду. Остання подала позов до суду за шкоду репутації і «Factenzoom» припинили діяльність [13].

Українська практика роботи в концепті фактчек, особливості інформаційного середовища, винятково колоритна аудиторія потенційних об'єктів перевірки – депутати, міністри, інші чиновники різних рангів, громадські діячі, перші особи держави: президент, прем'єр-міністр, голова Верховної Ради – сформували певну специфіку подачі готових фактчек-розслідувань. За досвідом фахівців ресурсу «FactCheck» [112] можна виділити три основні, найбільш вживані та оптимальні для читацького сприйняття формати матеріалів:

1. Фактчек-аналітика – умовно «класична» форма побудови матеріалу за концептом фактчек.

Такий матеріал ґрунтується на дослідженні однієї заяви, що може мати в собі одну основну або одну-дві схожі тези, які не мають необхідності в окремому дослідженні, а саме дослідження потребує використання широкої доказової бази.

Розмір матеріалу сягає 400–800 слів, значно рідше – до 1000 слів.

Загальна структура фактчек-аналітики виглядає наступним чином:

1) заголовок, що складається з 6-15 слів, в якому в адаптованій формі повинна бути позначена суть заяви, його проблематика і гострота, вердиктність: «Президент перебрехав показники економічного зростання», «Нардеп Іванов зманіпулював показниками соціальних стандартів», «Міністр економіки оприлюднив правду про стан субсидій»;

2) заява та її обставини, розміром 50-70 слів, в яких подається вступна частина матеріалу в розширеному вигляді, що містить саму заяву, де розкриваються обставини її появи – ким, коли, за яких умов вона була виголошена; обов'язково вказується посилання на джерело;

3) суть питання зі 100-300 словами, в якому коротко розкривається тема, озвучена в заяві, її передумови, документальні дані, додаткова інформація, що допомагає більш глибоко зрозуміти суть, підготувати читача до сприйняття основної частини дослідження; факти і дані викладаються в часовій та логічній послідовності; в блоці можуть бути використані візуальні матеріали – таблиці, схеми, графіки, діаграми тощо;

4) докази та аргументи, розміром 200-400 слів, де наводяться основні документальні та аналітичні докази, що спростують чи підтверджують досліджувану заяву з посиланням на джерела; необхідно дотримуватися принципів логічності та послідовності при викладі інформації, також можуть використовуватися візуальні матеріали;

5) вердикт з поясненнями, розміром 10-30 слів, що складається зі слова чи словосполучення, прийняте за шаблон ресурсом (в українській версії – правда, напівправда, брехня), яке резюмує суть дослідження; для більшої гостроти сприйняття читачем змісту дослідженого вердикт супроводжується лаконічним поясненням [112].

2. Фактчек-бліц – скорочений варіант фактчек-аналітики. Використовується, коли дослідження заяви чи тези не потребує широкого та глибокого аналізу, додаткових пояснень (блок – «Суть питання»), а може

проводитися за використанням двох-трьох статистичних позицій чи на основі одного-двох документів.

Розмір матеріалу складає 150–250 слів.

Структура фактчек-бліцу побудована наступним чином:

1) заголовок з 6-15 слів, в якому аналогічно до попереднього типу фактчеку в адаптованій формі повинна бути позначена суть заяви, його проблематика і гострота, вердиктність;

2) заява та її обставини з 50-70 слів, в яких подається вступна частина матеріалу в розширеному вигляді, що містить саму заяву, де розкриваються обставини її появи – ким, коли, за яких умов вона була виголошена; обов'язково вказується посилання на джерело;

3) докази та аргументи розміром до 200 слів, в яких наводяться основні документальні та аналітичні підтвердження або спростування досліджуваного коментаря з посиланням на джерела; фактчекеру потрібно дотримуватися принципів логічності та послідовності при викладі інформації, також можуть використовуватися візуальні матеріали;

4) вердикт, який з поясненнями сягає 10-30 слів, складається зі слова чи словосполучення, прийняте за шаблон ресурсом (в українській версії – правда, напівправа, брехня), яке резюмує суть дослідження; для більшої гостроти сприйняття читачем змісту дослідженого вердикт супроводжується лаконічним поясненням [112].

3. Фактчек супер-бліц – такий формат публікації є сукупністю елементів фактчек-аналітики і фактчек-бліцу та використовується у випадках, коли:

– одна заява містить від трьох до 20 коротких тез, кожна з яких потребує окремого, але не широкого дослідження, і може бути здійснена за допомогою від двох до п'яти статистичних позицій чи на основі одного-трьох документів;

– у випадках, якщо об'єктом дослідження є розлоге інтерв'ю особи, промова, звіт, кожен пункт-теза якого потребує окремого, але не глибокого розслідування.

Слід зазначити, що у випадках використання формату «фактчек супер-бліц» при створенні публікації кожній досліджуваній тезі виноситься окремий вердикт, але при оприлюдненні додаткове роз'яснення до нього не подається.

У випадку, коли тези, що аналізуються, відносяться до однієї тематики, в матеріалі може використовуватися для додаткових пояснень такий структурний елемент, як блок «Суть питання». Він передуватиме всім досліджуваним тезам.

Розмір подібного матеріалу складає від 500 до 2 000 слів.

Фактчек-бліц складається з таких елементів:

- 1) заголовок, складений з 6-15 слів, в якому в адаптованій формі повинна бути позначена суть заяви, його проблематика і гострота, вердиктність;
- 2) суть питання, що використовуються за потреби, коли тези пов'язані з однією темою;
- 3) заява та її обставини, яка складається з 50-70 слів, в яких наявна вступна частина матеріалу в розширеному вигляді, що складається з самої заяви, в якій розкриваються обставини її появи – ким, коли, за яких умов вона була виголошена; зазвичай вказується посилання на джерело;
- 4) докази і аргументи розміром до 2 тисяч слів, в яких наводяться основні документальні та аналітичні підтвердження або спростування досліджуваного коментаря з посиланням на джерела; фактчекер має дотримуватися принципів логічності та послідовності при наданні інформації, також можуть застосовуватися візуальні матеріали;
- 5) вердикт, що використовується до кожної досліджуваної тези (кількість від трьох до 20) [112].

Міжнародний день фактчекера відзначається 2 квітня. До цього дня проєкт «Рounter» разом з фактчекерами з США та Аргентини запустили сайт. В одному з розділів розміщено урок з фактчеку, який зараз перекладений на грузинську, латиську, польську, українську та російську (два останні – переклад «VoxCheck»). Також є розділ з найсмішнішими фактчеками зі всього світу. Наприклад фактчек з Бразилії: «Кандидат у мери міста Сан Паоло сказав, що, за певним дослідженням, 30% бразильського ВВП витрачається на корупцію». Виявилося, що він просто вигадав це дослідження.

Отже, за змістом і направленістю вирізняються такі напрямки фактчеку: стоп-фейк – перевірка неправдивої фейкової інформації не залежно від джерела та форми – заява, факт, подія, явище; фактчек у класичному його розумінні спрямований на аналіз публічних заяв політиків (рідше – фактів), викриття в них маніпуляцій, популізму та неправдивих фактів; фактчек ЗМІ, що передбачає цілеспрямовану перевірку публікацій в ЗМІ та спростуванням недостовірних фактів.

Українська практика роботи в концепті фактчек, особливості інформаційного середовища скоригували певну специфіку подачі матеріалів. За формою можна виокремити такі різновиди: фактчек-аналітика – умовно «класична» форма побудови матеріалу за концептом «фактчек» (розслідує одну заяву, яка може містити одну головну або одну-дві суміжні тези, які не мають необхідності в окремому дослідженні, а саме дослідження потребує використання широкої доказової бази); фактчек-бліц – скорочений варіант фактчек-аналітики (використовується, коли дослідження заяви чи тези не потребує широкого та глибокого аналізу, додаткових пояснень, а може бути здійснено за допомогою 2–3 статистичних позицій чи на основі 1–2 документів); фактчек супер-бліц – така форма матеріалу є компіляцією елементів фактчек-аналітики і фактчек-бліцу та застосовується, коли одна

заява містить 3–20 коротких тез, кожна з яких потребує окремого, але не широкого дослідження.

РОЗДІЛ 3

ПРАКТИКА ЗАПРОВАДЖЕННЯ ФАКТЧЕКІНГУ В УКРАЇНСЬКОМУ МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ

3.1. Принципи роботи журналістів-фактчекерів українських проєктів

У своїй роботі команда українського проєкту «FactCheck» (сьогодні «БезБрехні») використовує унікальні механізми і принципи, закладені в концепції фактчекінгу як інструменту дослідження і перевірки достовірності того чи іншого факту. Методики таких міжнародних фактчекінгових організацій, як американський проєкт «PolitiFact» [130] і грузинський «Factcheck.ge» [113], дають українському проєкту практичні напрацювання і приклади реалізації оптимальних схем розслідувань і аналітики. Експерти проєкту щодня проводять ретельний моніторинг висловлювань політиків та інших публічних персон.

З цією метою аналізувалися стенограми засідань Верховної Ради і її профільних комітетів, Кабінету Міністрів, Адміністрації Президента, Національної Ради Реформ, вивчаються інформаційні ресурси, профілі в соціальних мережах, матеріали ток-шоу, прес-конференцій та брифінгів, заяви в ЗМІ і інших публічних місцях. Відібрані висловлювання, які стосуються найбільш актуальних і нагальних для країни і суспільства питань, перевірялися на достовірність.

Аналізувалися публічні заяви офіційних осіб: Президента, Прем'єр-міністра і міністрів/заступників, депутатів, голів комітетів/заступників, керівників/представників інших держдепартаментів, громадських діячів, інших яскравих публічних персон.

Основний підхід – аналізувати заяви тільки з відкритих джерел: засідання ВР і КБ, комітетів, заяви на прес-конференціях, мітингах, інших публічних акціях, інтерв'ю на ТБ, виступи в ток-шоу, радіо, інтернет і друкованих ЗМІ, заяви на персональній сторінці в соцмережах, з будь-яких інших джерел, зафіксованих документально.

Перевірці підлягають тільки заяви, що містять дійсний «факт», що може бути перевірений. Експерти не аналізують припущення, прогнози і суб'єктивні думки. Дослідження і фінальні вердикти публікуються на сайті у вигляді коротких аналітичних статей. Їх формат викладу доступний для сприйняття широкого кола читачів [112].

Особливу увагу фактчекери приділяють розрізненню факта і фактоїда.

Факт – це підкріплена надійними свідченнями подія. У різних людей може бути різний погляд на одну і ту ж подію, але з фактами не посперечаєшся. Саме тому факт повинен бути не просто встановлений, а перевірений.

Тому перекручування фактів – це злочин проти об'єктивності та точності. Гірше, якщо це свідомий злочин проти незалежності та неупередженості. Зовсім погано, коли це умисна маніпулятивна конструкція.

У сучасних цифрових комунікаціях все більш актуальним стає поняття «фактоїд». Це спочатку неіснуючий факт, який, будучи опублікованим в медіа, отримує живу реакцію і оцінку. А вони, в свою чергу, впливають на картину світу і дії людей. Не так вже й важлива істина насправді, якщо ефект реальний.

Також і люди в масі своїй, слідуючи автоматизмам і стереотипам, довіряють формі, не сприймаючи критично суть. Навіть якщо в кадрі ведучий популярного ток-шоу, а не журналіст в повному розумінні слова.

Таким же чином відбувається актуалізація та легалізація різних явищ і подій. Несвідомо чи з розрахунком їх вбудовують у вигляді «підтверджених» фактів в інформаційну картину, в результаті спотворюючи все полотно. Цим

прийомом активно користуються пропагандисти, кібербійці, мережеві тролі та інші маніпулятори.

Крім класичних статей в форматі «fact-check», команда експертів готувала CheckQuiz – короткі аналітичні інформаційні повідомлення, в яких перевіряється достовірність висловлювань політиків і публічних фігур в форматі «бліц». Доказ або спростування цих фактів не вимагає глибоких аналітичних пояснень, розкриття передісторії.

Журналісти проєкту «StopFake» пропонують такий базовий алгоритм перевіряння фактів для журналістів-фактчекерів:

- 1) обрати матеріал і виділити з нього твердження, що потребують перевірки; обрати якомога оперативніший та якісніший спосіб перевіряння;
- 2) пошукати в авторитетних джерелах інформації підтвердження, що допоможуть класифікувати повідомлення як правдиве, неправдиве, оманливе або таке, що не можна перевірити;
- 3) відібраний і проаналізований факт супроводжувати коментарем, у якому аргументується вибір перевірки саме цього факту та її результат;
- 4) експерт перевіряє коментар – якість і надійність джерела, відповідність класифікації;
- 5) якщо коментар проходить перевірку, необхідно здійснити перехресний фактчекінг (фінальна перевірка на внутрішню логіку); якщо ні – дослідник виправляє коментар, враховуючи зауваження експерта;
- 6) залучити зовнішнього експерта, який, якщо це потрібно, оцінює текст;
- 7) публікація перевірених даних; публікуючи їх, слід покликатись на джерела перевіряння та експертів [134].

Фахівець проєкту «StopFake» Олексій Набожняк рекомендує візуалізувати результати перевіряння якомога лаконічніше. Якщо повідомлення містило факти чи цифри, краще подати їх у вигляді простих діаграм або графіків – це полегшить читачам розуміння того, в чому була

брехня. І якщо перевірені тези є правдивими, про це теж потрібно писати. Він також не рекомендує складати рейтинги тих, хто бреше більше чи менше, адже для того, щоб вони були адекватними, потрібна велика та пропорційна вибірка. І нагадує, що до людини чи організації, впійманої на брехні, слід звернутись по коментар-пояснення, адже вона має право на відповідь.

Експерт зауважує, що більшість повідомлень потребує елементарного перевіряння з доступних джерел за один клік, доступної не лише фахівцям, а й пересічним людям [18].

Про фактчекінг і верифікацію даних, інформації говорили під час однієї з секцій Шостої щорічної конференції журналістів-розслідувачів «Журналістські розслідування в Україні і Європі: досягнення, проблеми і перспективи розвитку» журналісти Громадського телебачення Швеції Йоахім Діфвермарк і Свен Бергман та Лейла Самджіч з OCCRP (Проект висвітлення організованої про злочинності і корупції) [9].

Якщо проаналізувати розслідувальні програми, то така тенденція повсюдна: багато критики щодо негативного героя, багато позитивної уваги до жертви, але немає критичних питань до людей, які на стороні репортера, намагання зробити історію більш жорсткою і вражаючою. Тоді так звана погана людина, проти якої ведеться розслідування, отримує мінімальне представлення в репортажі. Вся увага, що концентрується на «поганому хлопці», – негативна. Ті речі, які могли б пояснити поведінку цієї людини, ігноруються або невідомі. З такими проблемами зіштовхнулася й команда «Місії розслідувати». Тоді гендиректор вирішив змінити вимоги того, як журналісти мають презентувати програми. Команда вийшла на той формат, що журналісти повинні бути не тільки точні і неупереджені, але й справедливі і щедрі. Це нова вимога розслідувальної журналістики.

У програмі шведських журналістів «Місія розслідувати» Йоахіма Діфвермарка та Свена Бергмана є три чекпоінти (знакові точки) процесу

робити над розслідуванням. На старті розслідувального проєкту відбувається перша редакційна зустріч, де збираються репортери, редактор і той, кого можна назвати «адвокат диявола» (людина в проєкті, але не пов'язана з цим репортажем і не бере участі в його підготовці, дуже скрупульозно перевіряє факти). На цій першій зустрічі говорять про саму історію, максимальний і мінімальний рівень, слабкі сторони, загрози. Все фіксується на папері. В середині розслідувального процесу відбувається ще одна зустріч, де також присутній «адвокат диявола». Учасники зустрічі ще раз переглядають слабкі пункти, дивляться, чи не з'явилися нові, чи нема пом'якшуючих обставин і намагаються їх включити в історію, а не ховати. Схоже, «адвокатами диявола» шведські журналісти називають фактчекерів [9].

Почасти журналісти шукають підтвердження своїм ідеям і версіям, а не істину. І тоді часто говорять правдиві факти, але не правду. Щоб уникнути тунельного бачення, не втрапити у пастку помилок, потрібно говорити про це під час проєкту. Шведські журналісти шукають інші пояснення до тверджень, шукають експертів, які знаються на темі і стоять ніби на стороні журналістів, шукають також їм альтернативу, ставлять під сумнів саму жертву, задають їй критичні питання. Все це посилює історію, а не навпаки. Ще одна важлива річ – це конфронтація з «поганими хлопцями», і це треба робити з самого початку розслідування, аби мати більше інформації, переконані розслідувальники. Саме завдяки цьому можна почути кращі аргументи протилежної сторони, від яких потім можна відштовхуватись. До речі, Йоахім і Свен надсилають всі цитати героїв їм на вичитку і частину сценарію з аргументами. На вичитку дається певний термін, встановлюється дедлайн, до якого герої мають відповісти [9].

Остання стадія роботи над проєктом журналістського розслідування – це Line-by-line стадія (рядок за рядком). Вона, за словами шведських журналістів, є рятівним колом для розслідувача. Це фінальна зустріч «адвоката диявола»,

головного редактора, репортера. Всі вони рядок за рядком вичитують сценарій. І позначаються всі рядки, які викликають питання. Потім над кожним словом, реченням команда думає, чи можна його пом'якшити, а, може, навпаки, загострити. На цій стадії перевіряються дуже дрібні деталі, наявність можливості того, чи може сторона, щодо якої йде розслідування, відповісти на критику.

Фактчекінг на цій стадії розслідування дуже скрупульозний. Так, якщо розслідування проводиться для телебачення, то треба перевіряти кожну картинку, чи є авторські права на них, чи правильна людина зображена, чи релевантні титри, графіки, інфографіка. Це дуже ретельний і скрупульозний процес, складова фактчекінгу.

Розслідувачі наголошують, що навіть дрібні помилки можуть створити багато зла як для розслідування, так і для самого журналіста. Бо «поганий хлопець» може сказати, що стаття неправдива, некоректна. Але не окрема її частина, факт, деталь, а неправдива загалом. В такому випадку, у «поганих хлопців» з'явиться козир, аби захистити себе в очах інших медіа, громадськості.

На думку авторів «StopFake», розвінчування міфів повинно стати звичайною практикою для ЗМІ. Разом з тим вже сьогодні є привід для оптимізму – останнім часом читачі ресурсу самі все частіше посилають інформацію для перевірки. Марго Гонтар вважає: «Таке скептичне ставлення до новин – хороша ознака. Це привчає думати власною головою – якщо багато «розжовувати», у людей атрофуються мізки. Думаю, якщо така поведінка стане правилом, інформаційний простір поступово очиститься» [65].

Голова Донецького інституту соціальних досліджень і політичного аналізу Володимир Кіпень так прокоментував ситуацію з «атаками» фейкових новин: «Путін веде гібридну війну. Складовою конфлікту такого типу є інформаційна війна, яка передбачає масове використання брехні і

підбурювання людей, найбільш яскраво ця тенденція простежується протягом 2014 року. Екстремісти отримують інформаційний супровід – коли начебто журналісти працюють в тісному спайці з бойовиками. Головною метою їх роботи є створення певного інформаційного ефекту, який збільшує значущість деяких фактів. Прокремлівські «шредери» активізувалися навіть серед журналістів в Європі. Інформаційним атакам слід протистояти – концентрація сил на цьому напрямі є стратегічно важливою для встановлення порядку на сході України. Якщо екстремістів, терористів, найманців і бандитів позбавлять підтримки населення, яке піддалося впливу путінської пропаганди, відповідні силові структури легко владнають проблему. Необхідно прищеплювати людям природне відторгнення неправдивих потоків інформації. Треба вибудувати в Україні системну інформаційну політику – не тільки закликати журналістів дотримуватися стандартів професії, а й застосовувати передбачувані законодавством санкції щодо тих, хто тиражує брехню» [65].

У своїй діяльності журналісти проєкту «VoxCheck» дотримуються тактики, яку радить Джордж Лакофф, професор когнітивної науки та лінгвістики в університеті Berkeley (George Lakoff, a professor of cognitive science and linguistics at UC Berkeley): «Якщо ви просто спростовуєте те, що було сказано, то ви когнітивно підсилюєте слова спікера, повторюючи їх, а потім кажучи, що це була неправда», – каже Лакофф. Чим більше ви повторюєте неправдиві твердження, тим більший ефект це має на слухачів, які навпаки починають цьому вірити. Замість цього треба шукати реальні причини, чому політик бреше та від яких тем він намагається відволікти суспільство своєю брехнею. На прикладі промови Д. Трампа професор пропонує більш ефективну модель боротьби з брехнею – це казати «Трамп відволікає суспільство від більш важливої проблеми в рамках тої теми, яку обговорює» [142].

Журналісти проєкту «VoxCheck», дотримуючись цієї тактики, дуже рідко ставлять вердикт «неправда» за результатами перевірок, адже часто у вузькому контексті політики говорять правду або просто перебільшують. Але реальний, більш загальний стан речей зовсім інший і є великою маніпуляцією. Фактчек має обмежений перелік висновків, а саме: «правда», «неправда», «маніпуляція» та «перебільшення». Досить часто фраза, яку перевірку, підпадає під декілька вердиктів. Тоді редактори обирають той, що на їхню думку найбільше відповідає ситуації. Для прикладу редактор пропонує розглянути фразу «Увага! Обережно! У яблуках є ДНК. Вчені довели, що ДНК від матері передається дитині». Кожне твердження у ній є правдивим, проте фраза побудована так, наче споживання яблук може генетично зашкодити дитині. Це – маніпуляція, тобто некоректне використання правдивих (іноді неповних) даних [142].

За твердженням журналістів ресурсу, не раз доводилося стикатися з не менш дивними, а то і просто неправдивими твердженнями українських політиків. «VoxCheck» перевіряє тих політиків, які створюють гучні інформаційні приводи і чиї слова активно цитуються в ЗМІ, або які активно висловлюються на злободенні теми [145].

На думку експертів проєкту, політика навряд чи коли-небудь буде чистою від маніпуляцій і популізму. Однак багато політиків могли б уникнути перевірки фактчекерів або навіть отримати підтвердження своїх слів, отримавши тим самим схвалення медіа та електорату. Тому редакція «VoxCheck» пропонує поради для політиків: «Як говорити, щоб тебе не викрили в маніпуляції або брехні?»

1. Максимально уточнюйте, що ви хочете сказати: про який період йдеться, за які напрямки діяльності тощо.
2. Не вживайте категоричні фрази на кшталт «порожні полиці», «абсолютно не виконано», «людям нічого їсти» тощо.

3. Якщо називаєте числа – будьте в них упевнені.

4. Не змішуйте факти, не пов'язані між собою. Наприклад, в перевірці конфлікту між кардіологом Борисом Тодуровим і Міністерством охорони здоров'я, перший звинувачував одну з міжнародних компаній «Crown Agents» в зриві поставок ліків для людей з хворобами серця. Насправді компанія цими поставками не займалася [145].

Особливістю роботи проєкту є перевірка розслідувань, проведених журналістами-фактчекерами. Зокрема, у відповідь на критику депутата Об'єднання «Самопоміч» Тетяна Острікова щодо фактчеку її слів редакція «Voxukraine» перевірила роботу «VoxCheck» без залучення членів проєкту. Для дотримання об'єктивності представники редакції вирішили зробити більш докладну перевірку висловів пані Острікової та пані Білан. У перевірці не брали участь штатні автори проєкту «VoxCheck» Олена Шкарпова (редактор) та Максим Скубенко (аналітик). Також текст до публікації не був показаний Олені Білан.

Здійснюючи перевірку, редактори намагались знайти відповіді на такі запитання:

1. Чи дійсно Тетяна Острікова говорила зазначену у дописі «VoxCheck» фразу?
2. Чи є фраза вирваною з контексту?
3. Чи коректно визначено вердикт за фразою?
4. Якщо фраза є відповіддю на репліку Олені Білан, то чи коректною була ця початкова репліка?

Перевірка не виявила порушень з боку журналістів проєкту, проте для уникнення таких ситуацій, вирішено було не брати для аналізу в подальшому відповіді-репліки публічних осіб журналістам.

Отже, українські проєкти використовують методики міжнародних фактчекінгових організацій. Експерти проводять ретельний моніторинг

висловлювань політиків та інших публічних персон. Відібрані висловлювання, які стосуються найбільш актуальних і нагальних для країни і суспільства питань, перевіряються на достовірність. Аналізуються заяви тільки з відкритих джерел. Перевірці підлягають тільки заяви, що містять дійсний «факт», що може бути перевірений. Експерти не аналізують припущення, прогнози і суб'єктивні думки. Особливу увагу фактчекери приділяють розрізненню факту і фактоїда.

3.2. Тенденції розвитку фактчекінгових ресурсів в Україні

Проблема дезінформації та посилення політичного популізму є фактично питанням національної безпеки в Україні, що актуалізується проникненнями і інформаційний простір російських пропагандистських меседжів. Реалізувати потребу в «сторожовій» журналістиці (watchdog journalism), яка б охороняла інтереси суспільства, допомагають ресурси і організації, що спеціалізуються на перевірці фактів. Причому як у форматі окремих проєктів, на зразок «Factcheck.org», «Politifact.com», «FactCheckEU.org», так і в складі редакційних медіа: наприклад, «Fact Checker» газети «The Washington Post».

Діяльність фактчекінгових проєктів в Україні поки що тільки набирає обертів не зважаючи на те, що перший проєкт такого формату «Слово і діло» існує вже понад 10 років. Сьогодні у вітчизняному інформаційному просторі продукують відповідний контент такі ресурси, як «StopFake» [134] (з 2014 року), «VoxCheck» (проєкт видання «Vox Ukraine» [143], з 2015 року), фактчек-портал «БезБрехні» (реорганізований «FactCheck-Ukraine» [112], з 2016 року).

Попит на фактчекінг на теренах України та відповідно зростання фактчекінгових ініціатив сформували активні політичні процеси, як наприклад президентські вибори 2019 року. Серед нових: спільний фактчекінговий проєкт незалежних медіа «Громадського радіо», «Української правди», «VoxChek», «Нового времени», «KyivPost» та «Радіо Свобода» «#ВибориБезБрехні», що перевіряє на достовірність заяви на пост президента [20].

Аналіз заяв кандидатів у президенти можна прочитати й у виданні «DW Ukrainian» у постійній рубриці «Фактчек DW». У політичному ток-шоу «Зворотний відлік» (UA: Перший) у прямому ефірі фактчекери перевіряли факти в заявах політиків на предмет достовірності та наявності маніпуляцій (експертка громадської організації VoxUkraine Олена Шкарпова та експерт із питань зовнішньої політики, директор Школи політичної аналітики НаУКМА Максим Яковлев). Це дозволило українському виборцю отримати більш повну інформацію щодо особистих якостей претендентів на пост Президента України.

Однією із загальних тенденцій розвитку фактчекінгових проєктів є розширення палітри форматів. Ті з них, хто працює за класичною методикою фактчекінгу, фокусуються на перевірці заяв публічних осіб. До таких в Україні належать «VoxChek», «БезБрехні», «Дослівно» (всеукраїнський рівень), «БезБрехні», «Checkregion-ua.info» (регіональний рівень). Водночас зауважимо, «Дослівно» не дотримується головної вимоги концепту «фактчек» – використання відкритих джерел у доказовій базі. Детальніше про особливості форматів українських проєктів йдеться у такій праці [11].

Фейкові новини, зокрема й фейки, пов'язані з президентськими виборами, матеріали російської пропаганди аналізує ресурс «StopFake» – аналітична платформа, яка спеціалізується на вивченні й фіксації прикладів медіавпливів. На початку діяльності ресурс «StopFake» спростовував

перекручену, недостовірну інформацію і пропаганду про українські події, що поширювалися в медіа. У подальшому він змінив формат на інформаційний хаб, в якому проводять аналіз кремлівської пропаганди у всіх аспектах і проявах. Крім впливу пропаганди на Україну, медійники досліджують і засоби впливу в інших країнах і регіонах – від Сирії та Туреччини до країн Євросоюзу і колишнього СРСР.

Контент ресурсу можна читати на сайті, дивитися в інтернеті й на місцевих телеканалах в Україні, каналі «Ukraine Today», слухати подкасти та радіопрограми, а також спілкуватися з членами редакції в соціальних мережах. Зокрема, у рубриці «Відео» можна переглянути записи «StopFakeNews» (на грудень 2017 року – 189 випусків програми). У рубриці «Подкаст» розміщені аудіозаписи «StopFake-програми про пропаганду», у якій відбувається огляд пропаганди на телебаченні та у друкованих ЗМІ (на грудень 2017 року – 98 випусків). Рубрика «Газета» знайомить з електронною версією випусків газети «Твоє право знати», друк якої команда проєкту здійснює за підтримки Посольства Великобританії в Україні.

На сьогодні «StopFake» вийшов за межі проєкту журналістських розслідувань та перетворився на міжнародну аналітичну платформу, яка спеціалізується на вивченні й фіксації прикладів медіавпливів, а також є важливим осередком медіаосвіти в Україні. Ще одне завдання, яке визначив для себе колектив проєкту, – це не лише продемонструвати приклади викривленої інформації, а й підготувати аудиторію до критичного сприйняття неправдивої інформації. Як переконані журналісти проєкту, саме медіаосвіта та формування критичного мислення у різних верств населення України можуть призупинити пропагандистські впливи. Представники «StopFake» спільно з Академією української преси, організацією «IREX» розробили методичний комплекс з верифікації та аналізу інформації, а також провели серію тренінгів з медіа грамотності [134].

Журналісти й експерти ресурсу беруть активну участь в інших проєктах, зокрема «Інформаційна війна в інтернеті» (про що розповідає рубрика «Новини про нас»). «StopFake» і партнери з країн Центральної та Східної Європи завершили проєкт моніторингу прокремлівської дезінформації в ЗМІ й представили результати дослідження на прес-конференції в Українському кризовому медіацентрі (УКМЦ). Головним завданням моніторингу було знайти загальні техніки та теми, які використовує прокремлівська пропаганда в локальних медіа аналізованих країн. Дослідження показало, що і в Україні, як і в інших країнах Центральної та Східної Європи, кремлівська пропаганда використовує схожі інструменти і меседжі, змінюючи акценти залежно від специфіки кожної окремої країни, маніпулюючи фактами і емоціями, тиснучи на слабкі точки, граючи на спірних моментах і роздуваючи проблеми [20].

За словами заступника головного редактора Вікторії Романюк, активна міжнародна діяльність членів команди довела існування кремлівської пропаганди (обговорення цієї проблеми на різних рівнях у 20 країнах світу), а сайт StopFake.org став унікальним архівом прикладів брехні, маніпуляцій і медіафейків, створених російськими службами [18].

Обіцянки політиків перевіряє аналітичний портал «Слово і Діло». Ресурс є одним з перших фактчек-ЗМІ в Україні, мета – забезпечити реалізацію принципу транспарентності й підзвітності влади, сприяти зростанню рівня відповідальності політиків і посадових осіб перед громадянами. Реалізує мету через визначення рівня відповідальності вітчизняних політиків та посадових осіб на підставі систематичного моніторингу та фіксації їхніх обіцянок, а головне – відстеження стану їх виконання. За наслідками моніторингу формує рейтинги відповідальності політиків.

За вісім років роботи колектив «Слова і Діла» зібрав понад 40 тис. обіцянок. Станом на 2017 р. із 40 тис. обіцянок чверть виконано. Ще майже стільки – не виконано. У процесі перебуває близько 6,5 тис. самозобов'язань.

Решту занесено до архіву через порушення умов моніторингу. Наприклад, якщо чиновник, що зробив відповідну заяву, йде з посади до завершення заявленого терміну або помирає, інші форс-мажорні обставини [126].

У регламенті аналітичного portalу зазначено, у який спосіб відбувається пошук та фіксація обіцянок посадових осіб, перелік об'єктів дослідження, методику відстеження виконання обіцянок, статус обіцянки, оскарження статусу обіцянки [22].

Однак у громадських активістів виникли зауваження стосовно принципу вибору обіцянок, адже завдяки вибірковості у переліку обіцянок, можливо накручувати будь-який рейтинг «відповідальності» будь-якій публічній особі. Та найбільшим закидом до засновників проєкту є приналежність до попередньої влади [28].

Перед президентськими виборами 2019 року до перевірок обіцянок долучилися спецпроєкти. Зокрема, «Детектор медіа» спільно з експертами Міністерства охорони здоров'я у спецпроєкті «Фактчекінг обіцянок» аналізували резонансні заяви потенційних очільників держави щодо розвитку системи охорони здоров'я. Експерти також оцінювали програми кандидатів на предмет практичної можливості втілити ці обіцянки. Перед першим туром виборів Президента України перевірено обіцянки п'яти найрейтинговіших кандидатів.

Журналісти проєкту «VoxCheck» публікують короткі фактчеки на Facebook та великі статті на сайті voxukraine.org. Крім того, здійснюється регулярний випуск відеороликів разом з «Громадським» ТБ за підтримки «National Endowment for Democracy», запущений спільний проєкт Громадського радіо та організації «Vox Ukraine» «Правда проти політиків». У 2017 р. «VoxCheck» став інформаційним партнером телепрограми «Гра слів» («24 канал») [31]. Головна ідея передачі – нагадати можновладцям про

персональну відповідальність за те, що вони обіцяють, щоб бути обраними чи залишитися на посадах.

В однойменній рубриці експерти-фактчекери аналізують, наскільки правдивими є твердження політиків, обрані для аналізу. Зокрема з червня 2017 р. ресурс розпочав щотижневий проєкт перевірки слів найвпливовіших політиків «VoxCheck Impact-17», у якому стежить за заявами сімнадцятьох топ-політиків. Журналісти закликали читачів долучатись до ініціативи й надсилати цитати висловлювань посадовців із зазначенням джерела для перевірки на правдивість [32].

Медіапросвітницька діяльність фактчекінгових проєктів реалізується через проведення тренінгів, міжнародних конференцій, круглих столів, розробку онлайн-курсів і методичних матеріалів про фактчек з метою вписати його в систему медіаграмотності. Зокрема, виданням «VoxUkraine» та студією онлайн-освіти «EdEra» створено онлайн-курс «Фактчек: довіряй-перевіряй» за сприяння фонду «Відродження» та інформаційної підтримки «Детектор Медіа» [22]. Аудиторією навчальних проєктів порталів «БезБрехні» та «StopFake» є журналісти, громадські активісти, викладачі вишів, студенти спеціальності «Журналістика».

Задля адаптації нового продукту до потреб формування медіаграмотності представники організацій активно співпрацюють з такими організаціями, як Академія української преси, Internews. Зокрема, головний редактор порталу «БезБрехні» Олександр Гороховський є тренером блоку фактчекінгу в програмі медіаграмотності Академії української преси і автором розділу про фактчекінг «Практичного посібника з медіаграмотності для мультиплікаторів» [23].

Важливою ініціативою є спроби автоматизації перевірки інформації. Адже це значно розширює можливості фактчекерів й дозволяє знайомити з результатами їхньої діяльності ширшу аудиторію. Запущений додаток

«FakesRadar», що може сканувати медіапростір і виявляти ознаки пропаганди і фейкові новини.

За словами Дмитра Потехіна, співзасновника проєкту Fakes.Radar.org, мета проєкту – допомогти онлайн-користувачам знайти дані від фактчекерів. Натомість останнім – доставити свою якісну інформацію до онлайн-користувачів. Принципом роботи є автоматизація перевірки стрічок новин і будь-яких веб-сторінок (бот сканує інформацію і зіставляє її з міжнародними базами даних, як-от «EUvsDesinfo» і «StopFake»). Для цього необхідно встановити плагін до браузера або мобільний додаток. Також «FakesRadar» пропонує користувачу покликання на спростування фейка і інформацію про сайт, який його запустив [28].

Для фінансування своєї діяльності організації активно залучають краундфандингові платформи, міжнародних інвесторів. Водночас спостерігається тенденція спонсорування проєктів на обмежений період, найчастіше передвиборчий.

Більшість фактчекінгових ресурсів спрямована на роботу в одному середовищі, навіть якщо вони регулярно виробляють контент для інших. Та сучасні тенденції розвитку медіа, зокрема крос-медійність, також впливають на діяльність проєктів з фактчекінгу. Наприклад, контент українського ресурсу «StopFake» можна читати на сайті, дивитися в інтернеті й на місцевих телеканалах в Україні, каналі «Ukraine Today», слухати подкасти та радіопрограми, а також спілкуватися з членами редакції в соціальних мережах. Зокрема, у рубриці «Відео» можна переглянути записи «StopFakeNews».

У рубриці «Подкаст» розміщені аудіозаписи «StopFake-програми про пропаганду», у якій відбувається огляд пропаганди на телебаченні та у друкованих. Рубрика «Газета» знайомить з електронною версією випусків газети «Твоє право знати», друк якої команда проєкту здійснює за підтримки Посольства Великобританії в Україні [29].

Фактчекінгові ресурси активно співпрацюють з міжнародними організаціями. Зокрема, «StopFake» спільно з партнерами з країн Центральної та Східної Європи здійснював проєкт моніторингу прокремлівської дезінформації в ЗМІ [31]. Практичними напрацюваннями міжнародних фактчекінгових організацій, як-от «PolitiFact» [130] і «Factcheck.ge» [113] у своїй роботі користується авторський колектив порталу «БезБрехні» [4]. Серед напрямів співпраці з казахстанськими й російськими фактчекерами – спільна робота зі стандартизації методології та впровадження фактчекінгу в журналістику розслідувань.

Отже, аналіз функціонування фактчекінгових проєктів в Україні виявив такі тенденції їхнього розвитку: зростання кількості фактчекінгових ініціатив у виборчий період, зокрема спецпроєктів та активізацію регіональних ініціатив; розширення об'єктів перевірки фактчекерів, відповідно урізноманітнення палітри форматів; активну міжнародну співпрацю та медіаосвітню спрямованість проєктів; вплив на діяльність сучасних тенденцій розвитку медіа, зокрема крос-медійності; запровадження автоматизації перевірки стрічок новин.

При цьому українські фактчек-організації застосовують методики міжнародних фактчекінгових проєктів. Спеціалісти проводять детальне дослідження заяв політиків та інших публічних персон. Відібрані висловлювання, які підіймають найбільш актуальні і нагальні для країни і суспільства питання, проходять перевірку на достовірність. Перевірці підлягають заяви лише з відкритих джерел, з дійсним «фактом» в основі твердження, який може бути перевіреним. Фактчекери не аналізують припущення, прогнози і суб'єктивні думки. Особливу увагу фактчекери приділяють розрізненню факту і фактоїда.

РОЗДІЛ 4

ФАКТЧЕКІНГ ЯК НОВИЙ НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ВИДАНЬ

4.1. Формування явища факчеку в регіональних виданнях України

Регіональний напрямок фактчекінгу активізувався лише останніми роками завдяки загальним тенденціям у інформаційному просторі України. Розвитку на локальному рівні фактчек насамперед завдячує іноземним громадським організаціям, що займаються підвищенням кваліфікації працівників ЗМІ, та українським фахівцям, які поширюють методику фактчек серед студентів спеціальності «журналістика» та регіональних медійників шляхом проведення тренінгів та залученням їх до спільних фактчек-проектів.

Питання щодо створення окремих регіональних фактчек-ресурсів поки що розглядати рано, оскільки на цьому рівні ще немає достатнього суспільного попиту. Однак, як зазначає засновник української фактчек-організації «БезБрехні» О. Гороховський [4], регіональні медіа потребують знання та практичні навички з фактчекінгу, бо він є дієвою формою контролю за публічними заявами відомих персон, публікаціями в так званій «жовтій пресі», соціальних мережах, в яких спотворюються факти, а аудиторія вводиться в оману.

У той же час регіональні медійники часто використовують інструменти фактчекінгу для проведення класичних журналістських розслідувань або типові розслідування випадково адаптуються під фактчек-формат.

Тому задля поширення факчеку на рівні регіонального інформаційного простору в Україні останніми роками проводяться масштабні проекти.

Зокрема, з 2016 року реалізується проєкт «Посилення громадського контролю в регіонах України», який організовується чеською громадською організацією Асоціація з міжнародних питань (АМО) спільно з українськими партнерами за підтримки Міністерства закордонних справ Чеської Республіки. Метою проєкту вказується сприяння об'єктивному та незалежному інформуванню українського суспільства через боротьбу з неправдивою інформацією. В рамках проєкту проводяться семінари для викладачів, студентів, журналістів та місцевих активістів в українських регіонах, як от «Можливості та перспективи регіонального фактчекінгу», «Фактчекінгові технології в журналістських розслідуваннях на прикладі поліетнічного регіону» тощо.

Зокрема на останньому зазначеному тренінгу учасники обговорювали особливості фактчекінгу та його інструментарій, а саме на яких відкритих ресурсах шукати інформацію про осіб, майно та гроші. У результаті освітньої діяльності запущено сайт «checkregion-ua.info» [109], на якому працюють журналісти, навчені під час тренінгів у регіонах.

Також чеською організацією Асоціація з міжнародних питань у співпраці з «Інтерньюз-Україна» та «texty.org.ua» протягом 2020-2021 років вівся проєкт «Використання даних у боротьбі проти маніпуляцій та дезінформації». На меті організаторів було покращити підготовку майбутніх регіональних українських медійників шляхом підвищення навичок викладачів журналістських дисциплін регіональних вишів у сфері роботи з першоджерелами та їх використанням у практичній журналістиці, та посилення знань про фактчекінг як засіб боротьби проти пропаганди. Аудиторією проєкту були викладачі та студенти кафедр та факультетів журналістики, для яких проводилися фахові семінари від чеських та українських експертів та конкурси студентських журналістських розслідувань регіонального спрямування.

Зокрема, знання та навички у 2020 році здобули 50 викладачів з українських вишів, були реалізовані 75 онлайн-семінарів та конкурси для студентів. Інша складова проєкту зосереджувалася на боротьбі проти російської пропаганди засобами фактчеку.

Активно просувають практику фактчеку через навчальні проєкти портали «StopFake» і «БезБрехні». Зокрема, у 2021 році портал «БезБрехні» під керівництвом О. Гороховського організовував проєкт «Протидія незалежними регіональними медіа за допомогою інструментів фактчеку маніпуляціям суспільною думкою, пропаганді та дезінформації під час місцевих виборів 2020 року» [4].

Проєкт проводився протягом шести місяців, в ньому взяли участь десять регіональних медіа Херсону, Львову, Луцьку, Запоріжжя, Одеси, Києва та інших міст. Метою визначено поширення фактчеку в регіональному інформаційному просторі, навчання практичних навичок фактчеку регіональних журналістів та інших медійників, створення фактчекінгових спецпроєктів чи рубрик в локальних ЗМІ, перевірка інформації відповідними інструментами у виборчий та поствиборчий час, протидія дезінформуванню, пропаганді, маніпуляціям та фейкам на місцях, створення достовірного перевіреного інформаційного порядку денного під час виборчого процесу та якісних актуальних матеріалів.

Загалом медіа-учасники проєкту, а саме видання «Вгору», «Технополіс», «Тернопільський медіа центр», «Реальна газета», «Свои.CITY», «Кавун.CITY», «Район.ua», «Дивись.info», «Запорізький центр розслідувань» та «Пушкінская» створили відповідні рубрики і спецпроєкти і за шість місяців опублікували 210 фактчекінгових досліджень, з яких 120 матеріалів були розслідуваннями, 30 – сюжетами до найгучніших матеріалів та 60 – інфографіками. Ці публікації розміщувалися в соціальних мережах, на сторінках регіональних ЗМІ та на сайті організації «БезБрехні».

Перед учасниками були поставлені наступні завдання:

- моніторити за допомогою інструментів фактчекінгу публічної риторики, заяв, інформаційних повідомлень, програм, білбордів від кандидатів на місцевих виборах;
- постійно перевіряти заяви, повідомлення, програми, білборди кандидатів та матеріали на тему виборчої кампанії на наявність маніпуляцій, викривлених фактів, фейків, пропаганди тощо та публікувати фактчеки щодо цього;
- виявляти факти фінансових зловживань, перебільшень повноважень під час перевірки попередньої та поточної діяльності кандидатів;
- створювати та поширювати на широкий загал відео-версій найгучніших викриттів, що пов'язані з резонансними фейками, проявами пропаганди, грубими маніпуляціями тощо;
- підвищити рівень професійності журналістів регіональних ЗМІ унаслідок вебінарів, практики фактчекінгу, залучення їх до моніторингу та підготовки фактчек-матеріалів;
- прокачати критичне мислення виборців завдяки фактчек-матеріалам з незаангажованою, неупередженою, перевіреною інформацією про події під час та після виборчої кампанії на місцях;
- зміцнити та розбудувати регіональну мережу журналістів фактчекерів;
- систематизувати накопичені матеріали [4].

Після закінчення цього проєкту організатори випустили інформаційний бюлетень, у якому було підсумовано результати, зокрема підсумкові кількісні та якісні показники. Відтак у проєкті взяли участь 28 регіональних журналістів, редакторів та експертів, що підготували 120 фактчек-матеріалів, в яких перевірялися більш ніж 240 повідомлень та тез. Це були, здебільшого, офіційні заяви регіональних політиків, чиновників, лідерів думок, заяви і

публічна інформація від кандидатів в депутати на місцевих виборах, їх публікації у соціальних мережах, публікації в інших регіональних медіа, програми кандидатів в депутати, агітаційні матеріали, білборди кандидатів, суспільні наративи та документальні дані. Тематично повідомлення частіше зверталися до соціальної сфери, комунальних питань, ремонту та благоустрою. Дещо рідше мова йшла про медицину, фінансові зловживання та прояви корупції, екологія, освіта, дотримання законодавства тощо.

З усіх проаналізованих повідомлень журналістами як правду було визначено лише 4 %, в 8 % заяв були присутні фактичні помилки, в 37 % – маніпуляції, в 28 % – неправда, та ще у 23 % випадків подавалися фейки. Такі результати цілком відповідають загальній тенденції, що спостерігається останніми роками в інформаційному полі.

Цікавим є виокремлення у бюлетені окремого підпункту з виявленими під час проєкту характерними рисами регіонального фактчекінгу в Україні. Серед них:

- збільшення обсягу пропаганди;
- зловживання темою пандемії коронавірусу;
- піар на тлі приналежності до провладної партії «Слуга народу»;
- зловживання загальнодержавною проблематикою;
- використання сучасних технічних засобів впливу на суспільну думку;
- зловживання рейтингами напередодні «дня тиші»;
- демонстрація виконання обіцянок;
- виявлення фактів корупції, зловживань законодавством та повноваженнями [4].

Аналогічно організатори проєкту визначили специфічні проблемні аспекти регіонального фактчеку:

- обмеженість відкритих даних на регіональному рівні;

- безсистемність даних, які є у відкритому доступі у офіційних регіональних джерелах відкритого доступу;
- обмеженість спектру тем, які були оголошені спікерами у заявах та ЗМІ у повідомленнях;
- ангажованість більшої частини місцевих ЗМІ і як наслідок – протидія розповсюдженню перевіреної фактчекерами інформації;
- зневага місцевих органів влади до роботи журналістів;
- ігнорування журналістських запитів, надання у запитах неповної або узагальненої інформації, відмова в наданні офіційної відповіді на підставі суб'єктивних причин;
- нерозуміння місцевими політиками та чиновниками суті тренду фактчек, і відтак – прояв негативу до журналістів, які цим займаються.
- обмеженість ресурсних можливостей регіональних медіа (саме з причин обмеження ресурсних можливостей, які ще більше погіршилися під час роботи над проектом, з проекту після двох етапів роботи вийшла редакція видання «Свої.CITY») [4].

Цікавим є ще те, що протягом діяльності проекту на фактчекерів-початківців здійснювався тиск з боку органів місцевої влади, кандидатів в депутати тощо. Зокрема, описуючи регіональний порядок денний регіональні журналісти зазнали навіть більших проявів тиску, ніж під час аналогічної роботи протягом парламентських виборів. Це були, наприклад, прямі погрози редакції, непрямі погрози через третіх осіб, вимоги видалити публікації, ігнорування запитів та відмова надання офіційної інформації на запит, обмеження акредитації на заходах, листи з вимогами надати підтверджувальну інформацію щодо наведених в матеріалах фактів, скарги на сторінки проєктів в соцмережах та штучне обмеження переглядів постів з фактчек-дослідженнями.

Станом на літо 2022 року розслідування у форматі фактчек продовжують публікувати на сторінках трьох порталів-учасників проєкту. Це запорізький ресурс «Запорізький центр розслідувань» [25], луцьке онлайн-медіа «Район.ua» [68] та тернопільський портал «Тернопільський медіа центр» [77]. Їхня фактчек-діяльність спрямована насамперед на розвінчання фейків та дезінформації, що продукує російська пропаганда під час повномасштабного вторгнення.

Наприклад, портал «Запорізький центр розслідувань» публікує фактчек в окремому розділі «ЗЦР-Check». Останні публікації у цьому форматі були присвячені фейковим листівкам, що розповсюджувалися в соціальних мережах, про «мокрый рушник від ядерного вибуху» [91], заявам росіян про збиття кількості літаків та гелікоптерів повітряних сил України втричі більшої, ніж їх було на початку війни [89] тощо.

Журналісти видання «Район.ua» створили тег «Брехунець», за яким можна знайти новини у форматі фактчек. Останнім матеріалом була аналітика телеграм-каналів, які залякували жителів Волинської та Рівненської областей напередодні Дня Незалежності України [103].

Портал «Тернопільський медіа центр» розміщує фактчеки в окремій рубриці «Правду кажучи». Останні публікації в ній стосуються російської пропаганди стосовно дій військового командування ЗСУ у публікації «Пропаганда поширила фейковий «секретний лист» від Головнокомандуючого ЗСУ Залужного про втрати України у війні проти росії» [66] та стану відносин між Україною та ЄС в матеріалі «Маніпуляція про те, що шість країн ЄС вперше з початку війни не надали Києву допомогу» [38].

Отже, явище фактчекінгу на регіональному рівні поки що перебуває на початковому етапі розвитку. Це проявляється у відсутності окремих фактчек-проєктів та спеціалізованих платформ. Працівники регіональних ЗМІ

протягом останніх декількох років лише знайомляться з таким форматом журналістських розслідувань завдяки менторству відомих фактчек організацій країни, як «БезБрехні», та освітнім проєктам від закордонних платформ.

4.2. Регіональний фактчекінг на прикладі порталів «Запорізький центр розслідувань», «Район.ua» та «Тернопільський медіа центр»: тематичний та методологічний аспекти

Фактчекінг, як новий формат журналістського розслідування, мало представлений на регіональному рівні в Україні. Однак протягом останніх п'яти років серед регіональних журналістів, викладачів та студентів вищих навчальних закладів проводяться тематичні семінари та тренінги, їх долучають до масштабних фактчек проєктів. Таким чином працівники ЗМІ та майбутні медійники мають змогу ознайомитися з напрямком, а після отримання необхідних навичок здатні створювати відповідний контент.

Результатом такого ознайомчого процесу є виникнення та повноцінне функціонування окремих фактчек рубрик, тегів та розділів на сторінках трьох регіональних ЗМІ України – «Запорізького центру розслідувань» [25], луцького видання «Район.ua» [68] та «Тернопільського медіацентру» [77]. Причиною виникнення фактчеку на сторінках саме цих трьох мережевих ЗМІ є участь їх журналістів у згаданому раніше проєкті організації «БезБрехні» «Протидія незалежними регіональними медіа за допомогою інструментів фактчеку маніпуляціям суспільною думкою, пропаганді та дезінформації під час місцевих виборів 2020 року» [4].

Проєкт тривав з 1 серпня 2020 року до 31 січня 2021 року. Після його завершення зазначені вище регіональні ЗМІ продовжили створювати фактчек-

розслідування, і роблять це вже більш ніж півтори роки. Тому задля визначення особливостей тематичного наповнення та методологічної основи створення фактчеку цими регіональними виданнями було проаналізовано публікації в період з 1 серпня 2020 року по 1 вересня 2022 року.

За розглянутий час регіональні ЗМІ опублікували 542 фактчекінгових матеріали, 22 з яких – на сторінках «Запорізького центру розслідувань», 105 – «Тернопільського медіа центру», та 415 – на порталі «Район.ua». Така різниця у кількості публікацій полягає насамперед у специфіці фактів та заяв, які перевіряються, та кінцевого розміру розслідування. Відтак фактчеки «Запорізького центру розслідувань» більш поглиблені, вони досліджують джерела та осіб, що озвучують думку, повідомляють про передісторію, розкривають мотиви «вкиду» тощо. Вердикт, він же висновок, надається також у розгорнутій формі, бо фактчекери детально роз'яснюють отриманий результат [Додаток А].

У той же час фактчеки portalу «Район.ua» та «Тернопільського медіа центру» переважно короткі, стосуються повідомлень в медіа і соціальних мережах та мають просту структуру – досліджуване повідомлення, спростування на основі експертних коментарів чи документів, та короткий висновок.

Також різниця в кількості матеріалів пояснюється безпосередньо форматами видань. «Запорізький центр розслідувань» спеціалізується на проведенні ґрунтовних розслідувань фактів зловживання з боку місцевої влади, що торкаються сфери землевпорядкування, оподаткування, промисловості, екології запорізького регіону тощо. Після створення рубрики фактчеку з'явилися дослідження заяв місцевих представників влади, публікацій в місцевих ЗМІ та соцмережах тощо. Пізніше журналісти видання почали розвінчувати міфи, що формувалися під час пандемії коронавірусу, а

останні півроку матеріали присвячувалися боротьбі з російською пропагандою під час повномасштабного вторгнення.

Діяльність видань «Район.ua» та «Тернопільський медіа центр» натомість не обмежується розслідуваннями. Це повноцінні новинні регіональні портали, що інформують про події Волинської, Рівненської, Львівської, Закарпатської областей («Район.ua») та Тернопільської області («Тернопільський медіа центр»). Вони мають новинну стрічку, широке жанрове різноманіття публікацій, розділи, рубрики та спецпроекти, серед яких сформувалися відповідно «Брехунець» та «Правду кажучи».

Варто зазначити і те, що публікація саме фактчек-досліджень протягом 2020 та 2021 років на порталі «Район.ua» була досить розміреною, за майже півтора роки на сторінках видання вийшло всього 50 таких матеріалів. Однак з початком повномасштабного вторгнення Росії в Україну інтенсивність появи на сторінках новин, в яких розвінчуються міфи пропаганди рф та відверті фейки, спрямовані на розхитування ситуації в суспільстві, збільшилася в десятки разів. Відтоді фактчеки публікуються майже щодня або і декілька разів на день, що свідчить про зосередження журналістів видання саме на цій діяльності.

Дещо інша ситуація спостерігається на сайті «Тернопільського медіа центру». Журналісти цього видання перевіряли на правдивість різні заяви та факти ще до проєкту, а точніше почали це робити за рік до нього. Під час проєкту від «БезБрехні» журналісти-фактчекери підвищували власні навички, щоб успішно продовжувати робити фактчек-перевірки і сьогодні.

Якщо розглядати тематичний аспект фактчекінгових досліджень «Запорізького центру розслідувань», то варто зазначити, що він полягає у різноманітті охоплюваних проблем. Серед них:

- мовне питання;
- COVID-19;

- законопроекти та прийняті закони;
- вибори міського голови Запоріжжя;
- пенсії та соціальні виплати;
- діяльність міської влади;
- земельні питання;
- брифінги міноборони рф за заяви представників російської влади;
- фейки від окупантів.

Найчастіше у період 2020-2021 років та на початку 2022 року в фактчек-дослідженнях виявлялися маніпуляції та дезінформація в темах діяльності міської влади (сім фактчеків) та пандемії коронавірусу (п'ять публікацій). Наприклад, у матеріалі «Зарплата мера, дефіцити та кредити: Скільки правди у виступі депутата міськради від «Партії Шарія» [24] від 14 січня 2021 року по тезам розбиралася доповідь депутата міськради, в результаті чого були виявлені, хоча і в малій кількості, неправдиві факти та фактичні помилки. Також темі діяльності влади Запоріжжя присвячена публікація «Анатолій Куртєв зманіпулював і тричі сказав неправду про «компенсацію» при поверненні скверу Яланського» [3] від 28 січня 2022 року. Однак у матеріалі розкривається також і земельне питання, що дозволяє віднести його одночасно до двох тем.

З початку повномасштабної війни акценти змістилися на дослідження заяв представників російської влади (чотири фактчеки на цю тему) та російських «вкидів» у інформаційний простір України (шість публікацій). Так у публікації від 27 травня 2022 року «МАНІПУЛЯЦІЯ: росіяни знищили півтори сотні українських С-300 – майже як три системи ПВО довкола Києва» [39] досліджується інформація, надана на брифінгах міноборони рф, а в новині від 8 серпня 2022 року «МІФ про 100 000 «корейських добровольців» для «спецоперації» в Україні» [45] аналізується дезінформація, що подається в пропагандистських шоу.

Саме ці чотири проблемні питання – діяльність міської ради, коронавірус, заяви представників влади росії та російські фейки, найчастіше фігурували у фактчеках portalu. Їх сумарна кількість складає 86 % від загальної кількості досліджень [Додаток Б].

Тематика публікацій формату фактчек на сторінках регіонального видання «Район.ua» є ще різноманітнішою, що зумовлено значно більшою кількістю фактчеків в цілому. До повномасштабного вторгнення фактчеки проводилися в наступних темах:

- соціальні проблеми;
- законопроекти;
- місцеві вибори;
- фейки в ЗМІ;
- фейки в соціальних мережах;
- коронавірус;
- російська пропаганда;
- здоров'я;
- діяльність влади.

Найбільше матеріалів присвячувалося викриттю фейків, що публікувалися в ЗМІ та соціальних мережах. Як приклад, матеріал «Як медіа розігнали фейк про навалу змії на вулицях та у будівлях людей» [101] від 8 листопада 2021 року, в якому пояснюють виникнення вірусного фейку та знаходять першоджерело. Фактчеки на цю тему складають близько 40 % від загалу. Також досить часто виявляли фейки, маніпуляції та дезінформації на тему пандемії коронавірусу, як от у фактчеку «Фейк від «антиваксів»: пандемія завершена, потреби у вакцині немає» [88] від 22 грудня 2020 року. Їх на сторінках видання близько 20 % від загальної кількості фактчеків.

З початком бойових дій по всій території України фактчекери ресурсу повністю зосередилися на боротьбі з «вкидами» та фейками роспропаганди,

що масово ширилися в соціальних мережах, або ж підтверджували повідомлення, що мали офіційне джерело. Наприклад, у публікації «З Києва до Ковеля поїде евакуаційний потяг» [26] від 26 лютого 2022 року підтвердили повідомлення, що масово поширювали українці, про безкоштовний евакуаційний потяг. Новина «Мережею шириться фейк про фальшиві гривні з однаковим номером» [42] від 8 березня 2022 року спростовувала вірусне повідомлення з вайбер-чатів. Кількість фактчеків на ці теми складає більш ніж 90 % від загалу.

З огляду на проаналізовані періоди діяльності рубрики «Брехунець» на сайті «Район.ua», найпопулярнішими темами фактчеків були фейки в ЗМІ та соцмережах, коронавірус та російські «вкиди» та фейки. В середньому вони склали більш ніж 85 % від всіх публікацій рубрики [Додаток В].

У розділі «Правду кажучи» новинного порталу «Тернопільський медіа центр» публікувалися фактчеки на наступні теми:

- пандемія коронавірусу;
- діяльність влади;
- соціальні питання;
- економічні питання;
- вибори;
- вірусні повідомлення в ЗМІ та соцмережах.

Найчастіше до повномасштабного вторгнення публікувалися фактчеки, в яких розвінчувалися фейки та маніпуляції на тему коронавірусу. Наприклад, цього стосуються публікація від 18 жовтня 2021 року «У соцмережах поширюють комплекс вправ «від ковіду»: чи варто вірити таким «порадам» [81], або новина «Телефон блокують після підтвердження вакцинації: новий фейк у соцмережах» [76] від 21 вересня 2021 року. Вони склали 45 % від загальної кількості публікацій. Ще близько 25 % стосувалися економічних питань, а саме маніпуляцій на тему подорожчання комунальних послуг та

виплат допомоги, як у фактчеках «У соцмережах зманіпулювали позицією ОДА щодо ймовірного підвищення тарифів на світло» [80] від 26 травня 2021 року та «Неправда, що у Тернополі не виплачують допомогу по безробіттю» від 30 червня 2021 року.

З початком повномасштабної війни фактчекери зосередилися на боротьбі з російською пропагандою. Починаючи з квітня 2022 року 100 % фактчеків розкривають фейки, міфи і маніпуляції, створені російськими медіа та спеціальними службами, поширюваними в українських ЗМІ та соціальних мережах. Це матеріали на кшталт «росія не відводить війська», вони втікають: новий фейк від рф» [69] від 1 квітня 2022 року, «Холера в річках, розстріл цивільних та підрих естакади: які фейки проти України поширює пропаганда рф» [93] від 15 квітня 2022 року, «Як українські ЗМІ поширили російський фейк-жарт про патріотичні імпланти «росгрудь» [104] від 3 червня 2022 року тощо [Додаток Г].

Під час проведення фактчекінгових досліджень працівники видань користувалися типовими методами фактчеку – збір, генерація даних та фактів з офіційних, документальних джерел, експертних думок, що здатні підтвердити або ж спростувати тезу. При цьому всі джерела інформації мають бути відкритими.

Як зазначає О. Гороховський, аргументи, процес їхнього збору та процес дослідження за змістом відповідають загальному трактуванню поняття доказу. Він є логічною операцією, методом чи процесом виявлення істини шляхом обґрунтування істинності тези з використанням фактів, даних, документів, фахових суджень. У самому фактчеку використовуються прямі та непрямі докази [13, 21].

Способи та методи проведення дослідження фактчеку є дещо спрощеним варіантом методів, які використовуються логікою чи економічним аналізом. Найуживанішими є методи порівняння, моделювання та

спростування. За допомогою порівняння можна визначити особливості досліджуваного факту, зміни та динаміку, закономірності і тенденції. Моделювання полягає у виборі чи створенні замість досліджуваного об'єкта – об'єкта-замісника, що має схожі характеристики, і вже на основі нього проводиться аналіз. Спростування є думкою, яка встановлює хибність або помилковість та безпідставність тези.

Видання «Запорізький центр розслідувань» [25] у матеріалах формату фактчек використовує всі зазначені вище методи. Поширеним у використанні є метод порівняння, як от у публікації «Фейк і маніпуляція: росіяни збили втричі більше літаків і гелікоптерів, ніж було в Україні на початку війни» [89]. У фактчеку досліджується повідомлення міноборони рф, а саме дані, які в ньому наводяться, та порівнюються з інформацією з відкритих джерел, завдяки чому вдалося визначити грубу невідповідність між заявленою кількістю знищеної військової авіації України та реальною кількістю літаків та гелікоптерів, що стоять на озброєнні: «Таким чином, росіяни, коли звітують про 186 «трофеїв», знищили на 30 % більше військових літаків, ніж взагалі було в наявності в Україні до початку війни», – повідомляється у матеріалі.

Також журналістами застосовується спростування, яке ґрунтується на моніторингу відкритих джерел. Воно є найпопулярнішим серед фактчекінгових методів дослідження. У фактчеку «Локдаун» тюремне слово. Де прихована маніпуляція» [36] спростовується вірусний фейк, поширюваний у соцмережах, про походження актуального терміну «локдаун» та тезу про «вбивчі» властивості медичних масок. Для цього використовуються дані з міжнародних словників та публікації ВООЗ.

Метод моделювання зустрічається у фактчеках значно менше, однак його риси можна прослідкувати у згаданій вище публікації «Фейк і маніпуляція: росіяни збили втричі більше літаків і гелікоптерів, ніж було в

Україні на початку війни», де моделювання є корисним у роботі з цифрами при плануванні та порівнянні очікуваних та реальних даних.

У цілому, у переважаючій кількості публікацій формату фактчек у чистому вигляді використано метод спростування, а саме у 70 % фактчеків. Методи порівняння та моделювання присутні частіше саме як допоміжні інструменти у 25 % та 5 % відповідно.

Фактчекери видання «Район.ua» [68] у матеріалах рубрики «Брехунець» надають перевагу методу спростування. Це зумовлено саме специфікою фактчеків – коротких досліджень. Таку вузьку методологічну основу можна прослідкувати у всіх наступних публікаціях: «Фейк від «антиваксів»: пандемія завершена, потреби у вакцині немає» [88], «Палиця знову заговорив про «зовнішнє управління» Україною» [57], «На Волині поширили фейк про вепра, який пливе на плоті до Луцька» [49], «Мережею шириться фейк про фальшиві гривні з однаковим номером» [42] тощо.

Однак риси інших методів дослідження, а саме методу порівняння, наявні у більш пізніх фактчеках, які стосувалися заяв і новин, спродукованих російською пропагандою. Прикладом застосування методу порівняння можна вважати фактчек «Неправда роспропаганди про те, що драмтеатр у Маріуполі «підірвали зсередини» [51]. У ньому порівнюються дані і свідчення «очевидців», які надаються російськими медіа, та реальні фото і відео з місця події, а також їх аналіз від визнаних експертів. Таким чином журналістам вдається встановити невідповідність російської картинки та реальної ситуації.

Схожа ситуація з методологічною складовою фактчекінгових досліджень спостерігається і у роботі журналістів «Тернопільського медіа центру». Зосереджуючись на конкретному повідомленні, заяві чи факту, фактчекери у короткій формі розкривають неправдивість або маніпуляції методом спростування.

Це можна побачити у публікації «Дарунок від нардепа чи ні? Як медіа зманіпулювало інформацією про шкільний автобус для громади» [19], де аналізується матеріал місцевого новинного порталу, який в свою чергу спирався на допис у соцмережі тернопільського журналіста з так званим «викриттям». При цьому оцінюється наявна аргументація, яка є недостатньою і дещо «надуманою», тому вона спростовується за ознакою власної безпідставності.

Аналогічно у фактчеку «Фейк та маніпуляція про безоплатний інтернет для українців «на час війни» досить детально розглядають повідомлення в популярному телеграм-каналі, який на гострому соціальному питанні вирішив прорекламувати інший телеграм-канал [90].

В цілому і у фактчеках порталу «Район.ua», і в матеріалах «Тернопільського медіа центру» у майже 100 % досліджень використано саме метод спростування за рідкісним винятком, коли публікація має певні ознаки методу порівняння.

Отже, мережеві регіональні видання «Запорізький центр розслідувань», «Район.ua» та «Тернопільський центр розслідувань» підтримують діяльність фактчекінгових рубрик на власних сайтах – «ЗЦР-ЧЕКС», «Брехунець» та «Правду кажучи» відповідно. Фактчекінгові дослідження проводилися здебільшого відносно питань щодо діяльності місцевої влади, пандемії коронавірусу та розвінчання вірусних фейків у ЗМІ і соцмережах до повномасштабного вторгнення, та зосередилися на боротьбі з російською пропагандою після нього. При цьому фактчекерами здебільшого застосовувався метод спростування, тобто встановлення хибності та безпідставності тези на основі відкритої інформації, дещо рідше порівняння, яке дозволяє виокремити особливості досліджуваних даних, динаміку змін, певні закономірності, та моделювання, тобто аналізі питання на основі об'єкта-замісника.

Зазначимо, що в цілому явище фактчеку на рівні регіональних медіа перебуває поки що на початковому етапі розвитку, що прослідковується з відсутності спеціалізованих регіональних фактчек-ресурсів чи тривалих журналістський фактчек-проектів. Однак знайомство регіональних медійників з фактчеком відбувається вже декілька останніх років завдяки менторству чеських, американських, грузинських освітніх платформ та відомої української фактчек-організації «БезБрехні».

ВИСНОВКИ

У науковому і професійному дискурсі не існує одностайного розуміння поняття «фактчекінг». Фактчекінгом звично вважати перевірку викладених у статті фактів, балансу думок, висвітлення позицій сторін перед публікацією. Досить поширеною є також думка про фактчек як інструмент журналістики, що використовується для перевірки правдивості висловлювань політиків та інших публічних персон. При цьому для перевірок використовуються виключно офіційні відкриті джерела.

Фактчекери у своїй діяльності керуються Етичним кодексом, який базується на принципах незаангажованості та справедливості, принципу транспарентності джерел, принципу транспарентності фінансування і організації, принципу транспарентності методології, принципу перевірки і правки оцінювання. При цьому умовами для створення подібних розслідувань є доступність формату, його нова концептуальність, інструменти доказу та база аналітичної інформації.

Широкий інструментарій для перевірки інформації є підтвердженням того, що фактчекінг – це не звід непорушних правил. Діяльність фактчекера має бути заснована на соціальній відповідальності, зацікавленості і небайдужості щодо тих чи інших питань, на розумінні медіаструктурі, а також на знанні технологій і сервісів.

У сучасній формі фактчек є видовим варіантом журналістського розслідування. Він має схожі загальні структурні елементи: об'єкт дослідження, доказова база, посилання на компетентні джерела, коментарі експертів, вердикт (варіант висновку). Проте у той же час він відрізняється від розслідування формою об'єкта, який найчастіше є заявою публічної особи, фактом чи навіть медіапродуктом, суттю питання, в якій надається додаткова

інформація, аргументи і докази лише з відкритих офіційних джерел та вердикт, який має різні градації залежно від видань.

Структура та концептуальні особливості фактчеку порівняно з класичною формою розслідування спрямовані на максимальне унеможливлення суб'єктивної інтерпретації інформації, запобігання маніпуляції доказовими даними, уникнення факту упередженості при побудові висновку/вердикту, запобігання обвинуваченням у заангажованості інформації. Кінцевий продукт у вигляді доступного формату аналітики містить такі складові: досліджувана заява, логічні докази, що передбачають професійне опрацювання фахової інформації.

Серед фактчекінгових проєктів є суто журналістські (Politifact, Washington Post Fact-check), або такі, що тяжіють швидше до академічного середовища (Demagog.cz/sk/pl, Vox Ukraine). І в цьому випадку, зрозуміло, не можна говорити про те, який варіант є кращим чи гіршим. Перевірка фактичних заяв є необхідною та корисною навичкою для людей, які працюють з інформацією, незалежно від форми їх середовища.

При цьому, фактчек-перевірці підлягають тільки заяви, що містять дійсний «факт», що може бути перевірений. Експерти не аналізують припущення, прогнози і суб'єктивні думки. Особливу увагу фактчекери приділяють розрізненню факта і фактоїда.

За змістом і направленістю вирізняються такі напрямки фактчеку:

- стоп-фейк – перевірка неправдивої фейкової інформації не залежно від джерела та форми – заява, факт, подія, явище;
- фактчек у класичному його розумінні спрямований на аналіз публічних заяв політиків (рідше – фактів), викриття в них маніпуляцій, популізму та неправдивих фактів;
- фактчек ЗМІ, що передбачає цілеспрямовану перевірку публікацій в ЗМІ та спростуванням недостовірних фактів.

Українські проєкти використовують методики міжнародних фактчекінгових організацій. Фактчекери щодня проводять ретельний моніторинг висловлювань політиків та інших публічних персон. З цією метою аналізуються стенограми засідань Верховної Ради і її профільних комітетів, Кабінету Міністрів, Офісу Президента тощо, вивчаються інформаційні ресурси, профілі в соціальних мережах, матеріали ток-шоу, прес-конференцій та брифінгів, заяви в ЗМІ і інших публічних місцях. Відібрані висловлювання, які стосуються найбільш актуальних і нагальних для країни і суспільства питань, перевіряються на достовірність. Аналізуються заяви тільки з відкритих джерел.

Українська практика роботи в концепті фактчек, особливості інформаційного середовища скоригували певну специфіку подачі матеріалів. За формою можна виокремити такі різновиди:

- фактчек-аналітика – умовно «класична» форма побудови матеріалу за концептом «фактчек» (розслідує одну заяву, яка може містити одну головну або одну-дві суміжні тези, які не мають необхідності в окремому дослідженні, а саме дослідження потребує використання широкої доказової бази);

- фактчек-бліц – скорочений варіант фактчек-аналітики (використовується, коли дослідження заяви чи тези не потребує широкого та глибокого аналізу, додаткових пояснень, а може бути здійснено за допомогою 2–3 статистичних позицій чи на основі 1–2 документів);

- фактчек супер-бліц – така форма матеріалу є компіляцією елементів фактчек-аналітики і фактчек-бліцу та застосовується, коли одна заява містить 3-20 коротких тез, кожна з яких потребує окремого, але не широкого дослідження, і може бути здійснена за допомогою 2–5 статистичних позицій чи на основі 1–3 документів та у випадках, якщо об’єктом дослідження є розлоге інтерв’ю особи, промова, звіт і кожен пункт-теза потребують окремого, але не глибокого дослідження.

В діяльності вітчизняних фактчекінгових проєктів окреслюються певні тенденції розвитку: збільшення кількості фактчекінгових ініціатив у виборчий період, здебільшого спецпроєктів та активізація регіональних ініціатив, розширення діапазону відносно об'єктів перевірки, і в результаті урізноманітнення палітри форматів; активна міжнародна співпраця та медіаосвітні проєкти, вплив на сучасні тенденції розвитку медіасфери, зокрема крос-медійності, а також запровадження автоматизації перевірки стрічки новин.

Явище фактчеку на регіональному рівні поки що знаходиться на початковому етапі розвитку. Про це свідчить відсутність окремих фактчек-проєктів та спеціалізованих платформ. Регіональні журналісти останні декілька років лише знайомляться з форматом фактчек завдяки тренінгам та освітнім проєктам від закордонних та українських платформ.

Одним з таким проєктів, які дали початок розвитку регіонального фактчеку, став організований порталом «БезБрехні» під керівництвом О. Гороховського курс «Протидія незалежними регіональними медіа за допомогою інструментів фактчеку маніпуляціям суспільною думкою, пропаганді та дезінформації під час місцевих виборів 2020 року». У ньому взяли участь десять регіональних медіа Херсона, Тернополя, Львова, Луцька, Запоріжжя, Одеси, Києва та інших міст. Загалом медіа-учасники проєкту, а саме видання «Вгору», «Технополіс», «Тернопільський медіа центр», «Реальна газета», «Свои.CITY», «Кавун.CITY», «Район.ua», «Дивись.info», «Запорізький центр розслідувань» та «Пушкінская» створили відповідні рубрики і спецпроєкти і за шість місяців опублікували 210 фактчекінгових досліджень, з яких 120 матеріалів були розслідуваннями, 30 – сюжетами до найгучніших матеріалів та 60 – інфографіками.

З усіх проаналізованих повідомлень журналістами як правду було визначено лише 4 %, у 8 % заяв були присутні фактичні помилки, в 37 % – маніпуляції, в 28 % – неправда, та ще у 23 % випадків подавалися фейки.

Характерними рисами регіонального фактчекінгу в Україні можна назвати:

- збільшення обсягу пропаганди;
- зловживання темою пандемії коронавірусу;
- піар на тлі приналежності до провладної партії «Слуга народу»;
- зловживання загальнодержавною проблематикою;
- використання сучасних технічних засобів впливу на суспільну думку;
- зловживання рейтингами напередодні «дня тиші»;
- демонстрація виконання обіцянок;
- виявлення фактів корупції, зловживань законодавством та повноваженнями.

При цьому вдалося виявити і специфічні проблеми фактчекінгу в регіонах. Це: обмеженість відкритих даних на регіональному рівні, безсистемність даних, які є у відкритому доступі у офіційних регіональних джерелах відкритого доступу, обмеженість спектру тем, які були оголошені спікерами у заявах та ЗМІ у повідомленнях, ангажованість більшої частини місцевих ЗМІ і як наслідок – протидія розповсюдженню перевіреної фактчекерами інформації, зневага місцевих органів влади до роботи журналістів, ігнорування журналістських запитів, надання у запитах неповної або узагальненої інформації, відмова в наданні офіційної відповіді на підставі суб'єктивних причин, нерозуміння місцевими політиками та чиновниками суті тренду фактчек, і відтак – прояв негативу до журналістів, які цим займаються, обмеженість ресурсних можливостей регіональних медіа.

Станом на літо 2022 року розслідування у форматі фактчек продовжують публікувати на сторінках трьох порталів-учасників проєкту. Це запорізький ресурс «Запорізький центр розслідувань» (рубрика «ЗЦР-СНЕСК»), луцьке онлайн-медіа «Район.ua» («Брехунець») та тернопільський портал «Тернопільський медіацентр» (рубрика «Правду кажучи»). Їхня фактчек-діяльність спрямована насамперед на розвінчання фейків та дезінформації, що продукує російська пропаганда під час повномасштабного вторгнення, а також боротьбу з фейками у соціальних мережах і ЗМІ і перевірці заяв публічних осіб.

Тематичне різноманіття розглянутих у фактчеках повідомлень стосувалися питань пандемії коронавірусу, діяльності влади, соціальних та економічних питань (піднятих переважно в заявах можновладців), місцевих виборів, вірусних повідомлень у соціальних мережах та місцевих медіа. Також згадувалося мовне питання, земельні конфлікти та інше.

У досліджуваних виданнях фактчекінгові розслідування проводилися переважно щодо питань діяльності місцевої влади, пандемії коронавірусу та розвінчання проросійських наративів, вірусних фейків у ЗМІ і соцмережах до повномасштабного вторгнення, та зосередилися на боротьбі з російською пропагандою після нього.

Слід зазначити, що фактчеки «Запорізького центру розслідувань», з огляду на специфіку видання, більш розгорнуті та ґрунтовні, тому до повномасштабної війни нерідко журналістами видання проводилися детальні дослідження саме на тему діяльності місцевої влади, в яких викривалися махінації з землею, фінансуванням тощо. У той же час «Район.ua» та «Тернопільський медіа центр», з огляду на цілком типову діяльність новинного порталу, розбирали вірусні повідомлення з соцмереж та місцевих ЗМІ.

При цьому фактчекерами здебільшого застосовувався метод спростування, тобто встановлення хибності та безпідставності тези на основі відкритої інформації, дещо рідше порівняння, яке дозволяє виокремити особливості досліджуваних даних, динаміку змін, певні закономірності, та значно рідше моделювання, тобто аналіз питання на основі об'єкта-замісника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 5 новых программ и приложений, которые помогают читателям проверять достоверность контента в сети. URL: <http://mediakritika.by/article/2800/faktcheking-kompyuternyy-podhod> (дата звернення: 02.09.2022).
2. Алфавіт реформатора 2016: Яка важлива подія року ховається за кожною літерою. URL: <https://voxukraine.org/longreads/alphabet/article-ua.html> (дата звернення: 02.09.2022).
3. Анатолій Куртєв зманіпулював і тричі сказав неправду про «компенсацію» при поверненні скверу Яланського. URL: <https://incentre.zp.ua/anatolij-kurtyev-zmanipulyuvav-i-trychi-skazav-nepravdu-pro-kompensacziyu-pry-povernenni-skveru-yalanskogo/> (дата звернення: 02.09.2022).
4. БезБрехні. URL: <https://without-lie.info/> (дата звернення: 02.09.2022).
5. Боротьба з неправдивою інформацією про події в Україні. URL: <http://www.stopfake.org/> (дата звернення: 02.09.2022).
6. Вайшенберг З. Новинна журналістика : стандарти якості журналістської практики : навч. посібник. Київ : Акад. Укр. Преси : Центр вільної преси, 2004. 264 с.
7. Ваннек Л. Російська пропаганда є не лише проблемою для України URL: http://ukrmedia.center/articles/rosijska_propaganda_je_ne_lishe_problemoju_dlya_ukrayini-52418.html (дата звернення: 02.09.2022).
8. Вербовська М. Ловелас, масон і веган. Ким був Франко? Фактчекінг міфів про єдину надлюдину української літератури. URL: http://zaxid.net/news/showNews.do?lovelas_mason_i_vegan_kim_buv_franko&objectId=1393078 (дата звернення: 02.09.2022).
9. Вірна Н. Чому українським ЗМІ, що проводять розслідування, потрібен фактчекінг. URL: <http://nikorupciji.org/2014/12/22/cheomu->

ukrajinskym-zmi-scho-provadyat-rozsliduvannya-potriben-faktchekinh/_____ (дата звернення: 02.09.2022).

10. Ворошилов В. Право и этика в журналистике : курс лекций. Санкт-Петербург : Издательство В. А. Михайлова, 2004. 160 с.

11. Глушко О. Журналістське розслідування. Історія, теорія, практика : навч. посіб. для вузів. Київ : Арістей, 2007. 144 с.

12. Голішевська А. Перевірка фактів як буденний журналістський ритуал. URL: <http://www.mediakrytyka.info/ohlyady-analytyka/perevirka-faktiv-yak-budennyu-zhurnalistskyu-rytual.html> (дата звернення: 02.09.2022).

13. Гороховський О. Фактчек як тренд розслідувань : можливості та перспективи : практичний посібник. Дніпро : ЛІРА, 2017. 124 с.

14. Гривінський Р. Як розпізнати дезінформацію? Кілька порад для журналістів та активних користувачів соціальних мереж. День. 2014. 28 лютого (№ 37 - 38). С. 18.

15. Грабська А. Оксана Романюк: «Найбільша проблема українських медіа – вплив олігархів». URL: <http://www.dw.com/uk/оксана-романюк-найбільша-проблема-українських-медіа-вплив-олігархів/a-19228388> (дата звернення: 02.09.2022).

16. Гроші на правду : фактчекінговий проєкт VoxCheck залучає ресурси через краудфандінг. URL: <http://www.kse.org.ua/uk/about/kse-news/?newsid=1573> (дата звернення: 02.09.2022).

17. Давиденко Б. Проверка речи. Кто из депутатов чаще «ошибается», выступая в Раде. URL: <http://biz.liga.net/all/all/stati/3196461-proverka-rechi-kto-iz-deputatov-chashche-oshibaetsya-vystupaya-v-rade.htm> (дата звернення: 02.09.2022).

18. Давиденко Б. Злови політика на брехні, якщо зможеш, або Навіщо доводити очевидні речі. URL: <http://www.pravda.com.ua/columns/2016/04/19/7106062/> (дата звернення: 02.09.2022).

19. Дарунок від нардепа чи ні? Як медіа зманіпулювало інформацією про шкільний автобус для громади. URL: <https://tmcinfo.com.ua/media->

zmanipulyuvaly-informatsijeyu-pro-shkilnyj-avtobus-dlya-hromady/ (дата звернення: 02.09.2022).

20. Деген Г. Тренінг : BBC медіа дія. URL: http://www.guydegen.com/?page_id=21 (дата звернення: 02.09.2022).

21. «Дословно» – український проєкт «отслежки» дій політиків. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=m7eCGN-nzL8> (дата звернення: 02.09.2022).

22. Ейсмунт В. Інструменти фактчекінгу: як професійно відрізнити брехню від правди. URL: <http://imi.org.ua/analytics/55129-instrumenti-faktcheking-u-yak-profesiyno-vidriznyati-brehyu-vid-pravdi.html> (дата звернення: 02.09.2022).

23. Експерти викрили 1649 фейкових сюжетів російських ЗМІ – огляд дезінформації. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/eksperti_vikrili_1649_feykovikh_syuzhetiv_rosiyskikh_zmi_oglyad_dezinformatsii/ (дата звернення: 02.09.2022).

24. Зарплата мера, дефіцити та кредити: Скільки правди у виступі депутата міськради від «Партії Шарія». URL: <https://incentre.zp.ua/zarplata-mera-deficzit-ta-krediti-skilki-pravdi-u-vistupi-deputata-miskradi-vid-parti%D1%97-shariya/> (дата звернення: 02.09.2022).

25. Запорізький центр розслідувань. URL: <https://incentre.zp.ua/> (дата звернення: 02.09.2022).

26. З Києва до Ковеля поїде евакуаційний потяг. URL: <https://rayon.in.ua/news/490926-z-kieva-do-kovelya-poide-evakuatsiyniy-potyag> (дата звернення: 02.09.2022).

27. Інструменти російської пропаганди у країнах Східної Європи однакові – дослідження. URL: <http://uacrisis.org/ua/53099-information-warfare> (дата звернення: 02.09.2022).

28. Как Дмитрий Медведев манипулирует данными о населении Дальнего Востока. Фактчек. URL: <https://meduza.io/feature/2016/05/27/kak->

dmitriy-medvedev-manipuliruet-dannymi-o-naselenii-dalnego-vostoka-faktchek (дата звернення: 02.09.2022).

29. КИУ в рамках проєкта «Дословно» определил ТОП-10 обманов Путина. URL: http://svsever.lg.ua/2016/10/kiu_v_ramkah_proekta_doslovno_opredelil_top_10_obmanov_putina (дата звернення: 02.09.2022).

30. Кияшко Ю. Фактчекінг як інструмент протидії маніпулятивному впливу електронних ЗМІ. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*. 2019. Випуск 45. С. 28–35.

31. Комова М. Фактологічне поле в контексті соціальної взаємодії: інформативність журналістського тексту. *Держава та регіони. Сер. : Соц. комунікації*. 2011. № 2. С. 26–29.

32. Копиленко М. Головне для журналістів – надання достовірної інформації в грамотній формі і грамотною мовою. *Голос України*. 2010. 28 жовт. (№ 202). С. 5.

33. Корнев М. Фактчекінг : 5 надежных способов проверить информацию. URL: <https://mediatoolbox.ru/factchecking/> (дата звернення: 02.09.2022).

34. Критерії вердиктів. URL: <https://without-lie.info/kryterii-verdyktiv/> (дата звернення: 02.09.2022).

35. Лащук О. Редакторская обработка факта как корректное отражение действительности в медиатексте. *Вестн. Моск. ун-та. Сер. 10. Журналистика*. 2011. № 2. С. 8–18.

36. «Локдаун» тюремне слово. Де прихована маніпуляція. URL: <https://incentre.zp.ua/lokdaun-tyuremne-slovo-de-prihovana-manipulyacziya/> (дата звернення: 02.09.2022).

37. Лубчак В., Сандакова Н. Більшість – брешуть. *Теле- та радіожурналістика*. 2018. Випуск 17. С. 136–138.

38. Маніпуляція про те, що шість країн ЄС вперше з початку війни не надали Києву допомогу. URL: <https://tmcinfo.com.ua/manipulyatsiya-pro-te->

shcho-shist-krain-yes-vpershe-z-pochatku-viyny-ne-nadaly-kyievu-dopomohu/
(дата звернення: 02.09.2022).

39. МАНІПУЛЯЦІЯ : росіяни знищили півтори сотні українських С-300 – майже як три системи ПВО довкола Києва. URL: <https://incentre.zp.ua/manipulyacziya-rosiyany-znyshhyly-pivtory-sotni-ukrayinskyh-s-300-majzhe-yak-try-systemy-pvo-dovkola-kyyeva/> (дата звернення: 02.09.2022).

40. Маркова В. Фактчекінгові медіаресурси у формуванні критичного мислення населення. *Збірник статей Восьмої міжнародної науково-методичної конференції «Критичне мислення в епоху токсичного контенту»*. Київ : Центр Вільної Преси, Академія української преси, 2020. С. 465–468.

41. Мельник Г. Основы творческой деятельности журналиста : учеб. пособ. Москва ; Санкт-Петербург. и др. : Питер, 2008. 272 с.

42. Мережею шириться фейк про фальшиві гривні з однаковим номером. URL: <https://rayon.in.ua/news/495056-merezheyu-shiritsya-feyk-pro-falshivi-grivni-z-odnakovim-nomerom> (дата звернення: 02.09.2022).

43. Методика. Вимоги до матеріалу. URL: <http://checkregion-ua.info/wp-content/uploads/2016/11/methodology-4.pdf> (дата звернення: 02.09.2022).

44. Методика оцінки висловлювань VoxCheck. URL: <https://docs.google.com/document/d/1DjfsPY2TsRBwnHAu9emjKFy45KaP196W3xJPtaGO54Q/edit> (дата звернення: 02.09.2022).

45. МІФ про 100 000 «корейських добровольців» для «спецоперації» в Україні. URL: <https://incentre.zp.ua/mif-pro-100-000-korejskyh-dobrovolcziv-dlya-spezoperacziyi-v-ukrayini/> (дата звернення: 02.09.2022).

46. Мішина Ю. Правда, напівправа і брехня: в Україні перевіряють чи брешуть політики. URL: <https://hromadskeradio.org/programs/kyiv-donbas/pravda-napivpravda-i-brehnya-v-ukrayini-perevirayut-chy-breshut-polityku> (дата звернення: 02.09.2022).

47. Мойсеєнко О. Мантри про інвестклімат, або Як Росія стала найбільшим інвестором в Україну під час війни. URL: http://www.epravda.com.ua/publications/2017/01/24/618552/?utm_source=traqli&utm_medium=email&utm_campaign=357 (дата звернення: 02.09.2022).

48. Мордюк А. Як працювати з інтернет-контентом, щоб не стати жертвою маніпуляції: поради журналістам від вітчизняних та європейських експертів. *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Т. 56. С. 240–246.

49. На Волині шириться фейк про вепра, який пливе на плоті до Луцька. URL: <https://rayon.in.ua/news/315662-na-volini-poshirili-feik-pro-vepra-iakii-plive-na-ploti-do-lutska> (дата звернення: 02.09.2022).

50. Неганов В. «Слово і діло» чи проєкт Партії Регіонів? URL: https://ukr.lb.ua/blog/victor_neganov/344498_slovo_i_dilo_chi_proekt_partii.html (дата звернення: 02.09.2022).

51. Неправда розпропаганди про те, що драмтеатр у Маріуполі «підірвали зсередини». URL: <https://rayon.in.ua/news/531737-nepravda-rospropagandi-pro-te-shcho-dramteatr-u-mariupoli-pidirvali-zseredini> (дата звернення: 02.09.2022).

52. Неправда, що у Тернополі не виплачують допомогу по безробіттю. URL: <https://tmcinfo.com.ua/nepravda-scho-v-ternopoli-ne-vyplachuyut-dopomohu-po-bezrobittyu/> (дата звернення: 02.09.2022).

53. Одаренко С. Як розпізнати порожні обіцянки в політичній рекламі. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/mediaprosvita/mediaosvita/yak_rozpiznati_porozhni_obitsyanki_v_politichniy_reklami/ (дата звернення: 02.09.2022).

54. Онлайн-методи перевірки джерел і контенту. URL: <https://www.slideshare.net/mkornev/ss-62490142> (дата звернення: 02.09.2022).

55. Островська Н. Особливості формату українських фактчекінгових проєктів. Соціальні комунікації: теорія і практика : наук. Журнал / за наук. ред. О. Холод. Т. 7. Київ, 2018. С. 43–51.

56. Отбор фото для сайта. URL: <http://www.bbc.co.uk/academy/russian/article/art20130702112134575> (дата звернення: 02.09.2022).
57. Палиця знову заговорив про «зовнішнє управління» Україною. URL: <https://rayon.in.ua/news/323394-palitsia-znovu-zagovoriv-pro-zovnishne-upravlinnia-ukrayinoiu> (дата звернення: 02.09.2022).
58. Перевірка Порошенка: де і як лукавив президент в останній промові. URL: http://24tv.ua/perevirka_poroshenka_de_i_yak_lukaviv_prezident_v_ostanniy_promovi_n796365 (дата звернення: 02.09.2022).
59. Перевірка тих, хто перевіряє. URL: <https://voxukraine.org/2016/12/05/perevirka-ua/> (дата звернення: 02.09.2022).
60. Популізмом пахне: що Гройсман може зробити на посаді прем'єра. Якщо її обійме. URL: <http://www.pravda.com.ua/articles/2016/03/31/7103976/> (дата звернення: 02.09.2022).
61. Про проєкт. URL: <https://www.slovoidilo.ua/pro-proekt> (дата звернення: 02.09.2022).
62. Практичний посібник з медіаграмотності для мультиплікаторів / за заг. ред. В. Ф. Іванова. Київ : Академія української преси, Центр вільної преси, 2019. 100 с.
63. Проверка подлинности писем. Академия БИ-БИ-СИ. Школа журналистики. URL: <http://www.bbc.co.uk/academy/russian/article/art20130702112134578> (дата звернення: 02.09.2022).
64. Проверка подлинности фото. URL: <http://www.bbc.co.uk/academy/russian/article/art20130702112134581> (дата звернення: 02.09.2022).
65. Прокопенко М. Фейк как инструмент войны. URL: https://day.kyiv.ua/ru/article/media/feyk-kak-instrument-voyny_ (дата звернення: 02.09.2022).
66. Пропаганда поширила фейковий «секретний лист» від Головнокомандувача ЗСУ Залужного про втрати України у війні проти росії. URL: <https://tmcinfo.com.ua/propahpanda-poshyryla-feykovyy-sekretnyy-lyst-vid->

holovnokomanduvacha-zsu-zaluzhnoho-pro-vtraty-ukrainy-u-viyni-proty-rosii/
(дата звернення: 02.09.2022).

67. Путин: российские контрсанкции сильно навредили западным странам. А на самом деле? Фактчек «Медузы». URL: <https://meduza.io/feature/2016/10/17/putin-rossiyskie-kontrsancktsii-silno-navredili-zapadnym-stranam-a-na-samom-dele-faktchek-meduzy> (дата звернення: 02.09.2022).

68. Район.ua. URL: <https://rayon.in.ua/> (дата звернення: 02.09.2022).

69. «росія не «відводить війська», вони втікають: новий фейк від рф». URL: <https://tmcinfo.com.ua/rosiya-ne-vidvodyat-vijska-vony-vtikayut-novyj-fejk-vid-rf/> (дата звернення: 02.09.2022).

70. Рубель К. Фактчекінг як медіатренд в контексті завдань доктрини інформаційної безпеки України. *Новинний контент аудіовізуальних мас-медій у соціальному вимірі* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 5 квітня 2017 р.). Київ : Інститут журналістики, 2017. С. 8–12.

71. Руководство по верификации для журналистов-расследователей. URL: http://verificationhandbook.com/book2_ru/about.php (дата звернення: 02.09.2022).

72. Сварка Тодурова і МОЗ: хто сказав правду? URL: <https://hromadskeradio.org/programs/rankova-hvylya/svarka-todurova-i-moz-hto-skazav-pravdu> (дата звернення: 02.09.2022).

73. Сімончук О. У світі відбувається бум на фактчекінг-сайти: Reuters. URL: <http://ua.telekritika.ua/business/reuters-opublikoval-otchet-o-razvitii-faktchekingresursov-v-evrope-662289> (дата звернення: 02.09.2022).

74. Скубенко М. 17 миттєвостей прем'єра: фактчек Гройсмана за рік прем'єрства. Як часто він «помилявся»? URL: <https://voxukraine.org/2017/04/14/17-mittyevostej-prem-yera-faktchek-grojsmana-za-rik-prem-yerstva-yak-chasto-vin-pomilyavsvya/> (дата звернення: 02.09.2022).

75. Сологуб І. Разбор по буквам: на какие вопросы не ответил президент. URL: <http://biz.liga.net/all/all/stati/3225421-razbor-po-kostochkam-na-kakie-voprosy-ne-otvetil-prezident.htm> (дата звернення: 02.09.2022).

76. Телефон блокують після підтвердження вакцинації : новий фейк у соцмережах. URL: <https://tmcinfo.com.ua/telefon-blokuyut-pislya-pidtvrdzhennya-vaktsynatsiji-novyy-fejk-u-sotsmerezah/> (дата звернення: 02.09.2022).

77. Тернопільський медіа центр. URL: <https://tmcinfo.com.ua/> (дата звернення: 02.09.2022).

78. Трегуб Г. Девід Кровлі: «Фактчекінг – одна з найцікавіших проблем сучасного світу» URL: <http://tyzhden.ua/Culture/179784> (дата звернення: 02.09.2022).

79. Тринадцять онлайн-інструментів для перевірки подлинності фотографій URL: <http://www.stopfake.org/13-onlajn-instrumentov-dlya-proverki-podlinnosti-fotografij/> (дата звернення: 02.09.2022).

80. У соцмережах зманіпулювали позицією ОДА щодо ймовірного підвищення тарифів на світло. URL: <https://tmcinfo.com.ua/u-sotsmerezah-zmanipulyuvaly-pozytsijeyu-oda-schodo-jmovirnoho-pidvyschennya-taryfiv-na-svitlo/> (дата звернення: 02.09.2022).

81. У соцмережах поширюють комплекс вправ «від ковіду»: чи варто вірити таким «порадам». URL: <https://tmcinfo.com.ua/u-sotsmerezah-poshyruyut-kompleks-vprav-vid-kovidu-chy-varto-viryty-takym-poradam/> (дата звернення: 02.09.2022).

82. Фактчек набирает популярность! «Громадське» запускает проект, посвященный проверке фактов. URL: <https://mediananny.com/novosti/2318129/> (дата звернення: 02.09.2022).

83. Фактчек. Методологія та практичне застосування. Посібник для тренерів. URL: <https://without-lie.info/laboratory/posibnyky/faktchek-metodolohiia-ta-praktychne-zastosuvannia-posibnyk-dlia-treneriv/> (дата звернення: 02.09.2022).

84. Фактчек. Історія розвитку в Україні. URL: <https://voxukraine.org/longreads/voxcheck/factcheckhistory/index.html> (дата звернення: 02.09.2022).

85. Фактчек: чи справді в Україні бум електромобілів. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=1yJjm9K5KaU> (дата звернення: 02.09.2022).

86. Фактчекинг – как проверить информацию на достоверность. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VF4yRal0gk8> (дата звернення: 02.09.2022).

87. Фактчекинг: учимся фильтровать информацию. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=3-QnWVrw4W0> (дата звернення: 02.09.2022).

88. Фейк від «антиваксів»: пандемія завершена, потреби у вакцині немає. URL: <https://rayon.in.ua/news/328621-feik-vidantivaksiv-pandemiia-zavershena-potrebi-u-vaktsini-nemaie> (дата звернення: 02.09.2022).

89. Фейк і маніпуляція: росіяни збили втричі більше літаків і гелікоптерів, ніж було в Україна на початку війни. URL: <https://incentre.zp.ua/fejk-i-manipulyacziya-rosiyany-zbyly-vtrych-bilshe-litakiv-i-gelikopteriv-nizh-bulo-v-ukrayiny-na-pochatku-vijny/> (дата звернення: 02.09.2022).

90. Фейк та маніпуляція про безоплатний інтернет для українців «на час війни». URL: <https://tmcinfo.com.ua/feyk-ta-manipuliatsiia-pro-bezoplatnyy-internet-dlia-ukraintsiv-na-chas-viyny/> (дата звернення: 02.09.2022).

91. Фейкова листівка про «мокрый рушник від ядерного вибуху». URL: <https://incentre.zp.ua/fejкова-lystivka-pro-mokryj-rushnyk-vid-yadernogo-vybuhu/> (дата звернення: 02.09.2022).

92. Халер М. Пошук і збір інформації : навч. посіб. : пер. з нім. Київ : Академія української преси : Центр вільної преси, 2006. 307 с.

93. Холера в річках, розстріл цивільних та підриг естакади: які фейки проти України поширює пропаганда рф. URL: <https://tmcinfo.com.ua/holera-v-richkah-rozstril-tsyvilnyh-ta-pidryv-estakady-yaki-fejky-proty-ukrajiny-poshyruye-propahanda-rf/> (дата звернення: 02.09.2022).

94. Чи легко політикам вас обдурити? Тест фактчекера. URL: <https://voxukraine.org/cards/quiz-voxcheck/test.html> (дата звернення: 02.09.2022).

95. Что такое фактчекинг и как это работает? URL: <http://press-club.by/videakeysy/chto-takoe-faktcheking-i-kak-eto-rabotaet> (дата звернення: 02.09.2022).

96. Что такое фактчекинг и как это работает? URL: https://www.youtube.com/watch?v=_pZxsk18buo (дата звернення: 02.09.2022).

97. Чуранова О. Про фактчекінг у Туреччині: залучена аудиторія та різні формати як шляхи боротьби з дезінформацією. URL: <https://www.stopfake.org/uk/pro-faktcheking-u-turechchini-zaluchena-auditoriya-ta-rizni-formati-yak-shlyahi-borotbi-z-dezinformatsiyeyu/> (дата звернення: 02.09.2022).

98. Шевченко В. Фактчекінг і верифікація в журналістській роботі. *Образ*. 2018. Випуск 1 (27). С. 140–153.

99. Шкарпова О. Антологія обману: що ми дізналися про брехню і маніпуляції політиків за рік спостереження за ними. URL: <https://voxukraine.org/2017/04/04/antologiya-obmanu-shho-mi-diznalisya-pro-brehyu-i-manipulyatsiyi-politikiv-za-rik-sposterezhennya-za-nimi/> (дата звернення: 02.09.2022).

100. Що відображає Єдиний казначейський рахунок, або Чи збрехав Арсеній Яценюк. URL: <https://voxukraine.org/2017/03/21/shho-vidobrazhaeye-yedinij-kaznachejskij-rahunok-abo-chi-zbrehav-arsenij-yatsenyuk/> (дата звернення: 02.09.2022).

101. Як медіа розігнали фейк про навалу змій на вулицях та у домівках людей. URL: <https://rivne.rayon.in.ua/news/450292-yak-topovi-media-rozignali-feyk-pro-navalu-zmiy-na-vulitsyakh-ta-u-domivkakh-lyudey-u-rivnomu> (дата звернення: 02.09.2022).

102. Як розпізнати фейк. URL: <http://www.stopfake.org/kak-raspoznat-fejk/> (дата звернення: 02.09.2022).

103. Як телеграм-канали «лякали» волинян і рівненчан на День Незалежності. URL: <https://rayon.in.ua/news/538092-yak-volinyan-i-rivnenchan-lyakali-na-den-nezalezhnosti> (дата звернення: 02.09.2022).

104. Як українські ЗМІ поширили російський фейк-жарт про патріотичні імпланти «росгрудь». URL: <https://tmcinfo.com.ua/yak-ukrainski-zmi-poshyryly-rosiyskyu-feyk-zhart-pro-patriotychni-implanty-hrudey-roshrud/> (дата звернення: 02.09.2022).

105. Ярощук О. Фактчекінгові проекти: кого перевіряють і як досягають точності. URL: <https://ua.ejo-online.eu/3729/etyka-ta-yakist/faktchekingovi-proekty-kogo-pereviriayut> (дата звернення: 02.09.2022).

106. Africa Check. URL: <https://africacheck.org/> (дата звернення: 02.09.2022).

107. Climate Feedback. URL: <https://climatefeedback.org/> (дата звернення: 02.09.2022).

108. Duke Reporters' Lab. URL: <https://reporterslab.org/fact-checking/> (дата звернення: 02.09.2022).

109. Checkregion. URL: <http://checkregion-ua.info/%D0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4%D0%B8%D0%BA%D0%B0/> (дата звернення: 02.09.2022).

110. Facebook запускає нові інструменти для вирішення проблем із фейками. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/web/social/facebook_zapuskae_novi_instrumenti_dlya_virishennya_problem_iz_feykami/ (дата звернення: 02.09.2022).

111. Fact Checking: як перевірити особу в соцмережах. URL: <http://ua.telekritika.ua/education/fact-checking-yak-perev%D1%96riti-osobu-v-sotsmerezah-659014> (дата звернення: 02.09.2022).

112. FactCheck. URL: www.factcheck.com.ua (дата звернення: 02.09.2022).

113. Factcheck.ge. URL: <https://factcheck.ge/ka?> (дата звернення: 02.09.2022).

114. Factcheck.org. URL: <https://www.factcheck.org/> (дата звернення: 02.09.2022).
115. Fact Checker - The Washington Post. URL: <https://www.washingtonpost.com/news/fact-checker/> (дата звернення: 02.11.2022).
116. FactCheckEU.org. URL: <http://factcheckeu.org/> (дата звернення: 02.09.2022).
117. Google News запускає функцію фактчекінгу напередодні виборів у США. URL: http://osvita.mediasapiens.ua/web/online_media/google_news_zapuskae_funktsiyu_faktchekingu_naperedodni_viboriv_u_ssha/ (дата звернення: 02.09.2022).
118. Google перевіряє новини на достовірність по всьому світу. URL: <http://imi.org.ua/news/57080-google-pereviryaе-novini-na-dostovirnist-po-vsomu-svitu.html> (дата звернення: 02.09.2022).
119. Graves L. The Diffusion of Fact-checking Understanding the growth of a journalistic innovation. URL: <https://www.americanpressinstitute.org/wp-content/uploads/2015/04/The-Growth-of-Fact-Checking.pdf> (дата звернення: 02.09.2022).
120. Hassan N. The Quest to Automate Fact-Checking. URL: <http://ranger.uta.edu/~cli/pubs/2015/claimbuster-cj15-hassan.pdf> (дата звернення: 02.09.2022).
121. International fact-checking gains ground, Duke census finds. URL: <https://reporterslab.org/international-fact-checking-gains-ground/> (дата звернення: 02.09.2022).
122. King A. How to effectively fact-check Donald Trump. URL: <http://edition.cnn.com/2017/02/26/us/trump-prof-fact-check-cnntv/index.html> (дата звернення: 02.09.2022).
123. Lim Ch. Checking how fact-checkers check. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/2053168018786848> (дата звернення: 02.09.2022).

124. Lupa. URL: <https://lupa.uol.com.br/> (дата звернення: 02.09.2022).
125. Mantzaris A. There are 96 fact-checking projects in 37 countries, new census finds. URL: <https://www.poynter.org/news/there-are-96-fact-checking-projects-37-countries-new-census-finds/> (дата звернення: 02.09.2022).
126. Nyhan B. When Corrections Fail: The persistence of political misperceptions. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11109-010-9112-2> (дата звернення: 02.09.2022).
127. Nyhan B. Misinformation and Fact-checking: Research Findings from Social Science. URL: http://www.dartmouth.edu/~nyhan/Misinformation_and_Fact-checking.pdf (дата звернення: 02.09.2022).
128. Nyhan B. The Effect of Fact-Checking on Elites: A Field Experiment on U.S. State Legislators. URL: <https://www.dartmouth.edu/~nyhan/fact-checking-elites.pdf> (дата звернення: 02.09.2022).
129. PesaCheck. URL: <https://pesacheck.org/> (дата звернення: 02.09.2022).
130. Politifact.com. URL: <https://www.politifact.com/> (дата звернення: 02.09.2022).
131. Rogerson S. K. Fact Checking the Fact Checkers: Verification Web Sites, Partisanship and Sourcing. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2301235## (дата звернення: 02.09.2022).
132. Shao Ch. Anatomy of an online misinformation network. URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371%2Fjournal.pone.0196087> (дата звернення: 02.09.2022).
133. Stencel M. The number of fact-checkers around the world: 156... and growing. URL: <https://reporterslab.org/the-number-of-fact-checkers-around-the-world-156-and-growing/> (дата звернення: 02.09.2022).
134. Stopfake.org. URL: <http://www.stopfake.org/> (дата звернення: 02.09.2022).
135. The Fact Checker. URL: <https://www.thegazette.com/fact-checker/> (дата звернення: 02.09.2022).

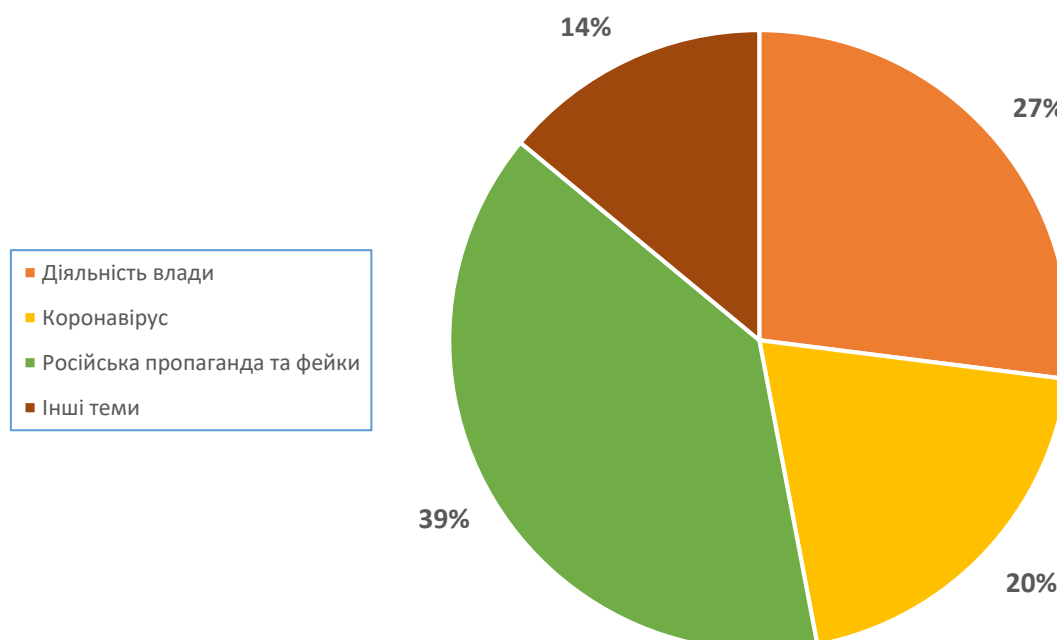
136. The Fact Checks. URL: <https://observatory.journalism.wisc.edu/category/fact-checks/> (дата звернення: 02.09.2022).
137. The USA Today Network. URL: <https://www.cincinnati.com/search/?q=%22ad%20watch%22> (дата звернення: 02.09.2022).
138. Thorson E. Belief Echoes: The Persistent Effects of Corrected Misinformation. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/10584609.2015.1102187> (дата звернення: 02.09.2022).
139. Uscinski J. E., Butler W. R. The Epistemology of Fact Checking. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/08913811.2013.843872?src=recsys> (дата звернення: 02.09.2022).
140. Verification Handbook. URL: <http://verificationhandbook.com/> (дата звернення: 02.09.2022).
141. Vlachos A. Fact Checking: Task definition and dataset construction. URL: <http://anthology.aclweb.org/W/W14/W14-25.pdf#page=30> (дата звернення: 02.09.2022).
142. VoxCheck: результати проєкту за 2016. URL: <https://biggggidea.com/project/voxcheck/blog/1591/> (дата звернення: 02.09.2022).
143. VoxUkraine – більше ніж найкраща аналітика про Україну. URL: <https://voxukraine.org/about-us/> (дата звернення: 02.09.2022).
144. Want to test FactPopUp? Here's how to install and use the fact-checking tool URL: <https://reporterslab.org/factpopup-test-instructions-chrome-extension/> (дата звернення: 02.09.2022).
145. #VoxCheck: брехати в українській політиці – норма. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Mt2P8WYGfdw> (дата звернення: 02.09.2022).

ДОДАТКИ

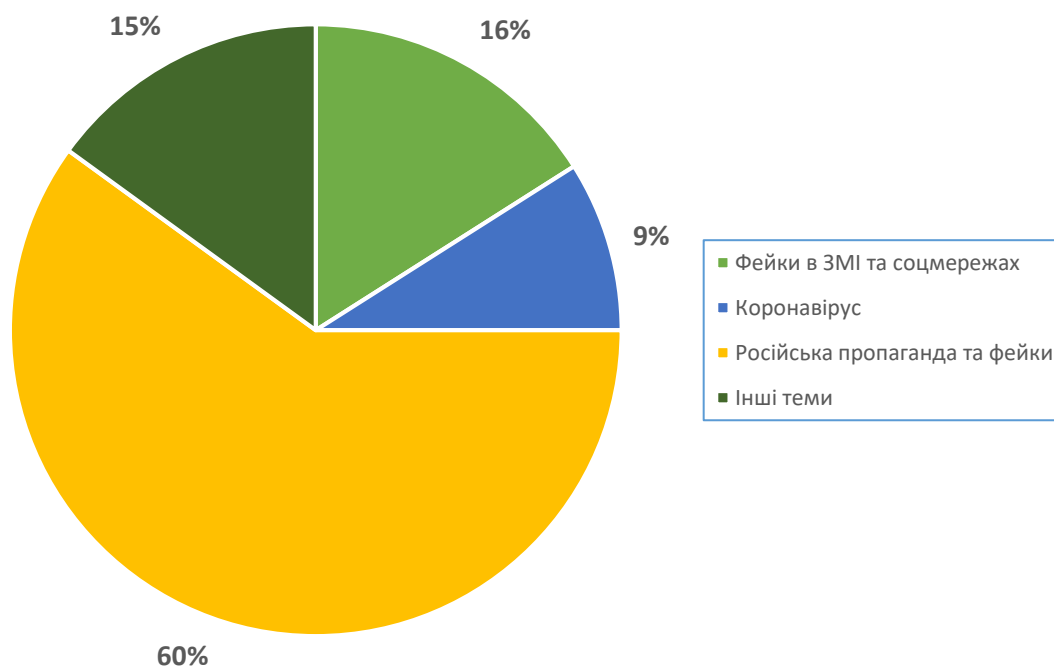
Додаток А. Тематичне різноманіття фактчеків регіональних видань «Запорізький центр розслідувань», «Район.ua», «Тернопільський медіацентр»

Додаток Б. Тематика фактчекінгових досліджень порталу «Запорізький центр розслідувань»

Додаток В. Тематика фактчекінгових досліджень порталу «Район.ua»

Додаток Г. Тематика фактчекінгових досліджень порталу «Тернопільський медіа центр» (до повномасштабного вторгнення)

